



JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Maria Olsson

När 18-20-åringar
tvångsomhändertas med
stöd av LVU

Examensarbete
20 poäng

Handledare
Titti Mattsson

Ämnesområde
Familjerätt

Termin
VT 2006

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRKORTNINGAR	2
1 INLEDNING	3
1.1 Syfte och frågeställningar	3
1.2 Avgränsning	4
1.3 Metod och material	4
1.4 Disposition	5
2 HISTORIK	6
2.1 Barnavårdslagar	6
2.1.1 1902 års barnavårdslag	6
2.1.2 1924 års barnavårdslag	6
2.1.2.1 Omhändertagande för samhällsvård	7
2.1.2.2 Omhändertagande för skyddsuppfostran	7
2.1.3 1960 års barnavårdslag	9
2.1.3.1 Omhändertagande för samhällsvård	9
2.1.3.1.1 Beteendefallen	10
2.2 Sociallagar	14
2.2.1 Socialtjänstlagen	14
2.2.2 Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga	15
3 GRUNDER FÖR TVÅNGSOMHÄNDERTAGANDE	17
3.1 Allmänt	17
3.2 Beteendefallen	17
3.2.1 Missbruk av beroendeframkallande medel	18
3.2.2 Brottslig verksamhet	19
3.2.3 Något annat socialt nedbrytande beteende	20
3.3 Påtaglig risk	20
3.4 Samtycke till vården	21
4 VILKA ÄR ORSAKERNA TILL TVÅNGS- OMHÄNDERTAGANDENA?	23
4.1 Allmänt	23
4.2 Vanliga orsaker	23

4.2.1	Statistik	23
4.2.2	Missbruk	24
4.2.3	Psykiska problem	24
4.2.4	Kriminalitet	24
4.3	En undersökning av domar från länsrätten	25
4.3.1	Mål nr 9513-05	25
4.3.2	Mål nr 10363-05	26
4.3.3	Mål nr 11154-05	27
5	VILKA PLACERINGSALTERNATIV FINNS?	28
5.1	Allmänt	28
5.1.1	Familjehemsvård	29
5.1.2	Hem för vård eller boende (HVB-hem)	31
5.1.3	Hem med särskild tillsyn (§ 12-hem)	32
5.1.4	LVU i hemmet	33
5.1.5	Eftervård	34
5.2	Statistik	34
6	LAGAR SOM SKULLE KUNNA TILLÄMPAS ISTÄLLET FÖR LVU	35
6.1	Brottsbalken	35
6.1.1	Allmänt	35
6.1.2	Påföljdsval	35
6.1.2.1	Överlämnande till vård inom socialtjänsten	35
6.1.2.2	Fängelse	37
6.1.2.3	Böter	38
6.1.2.4	Villkorlig dom	39
6.1.2.5	Skyddstillsyn	39
6.2	Lagen om vård av missbrukare i vissa fall	40
6.2.1	Allmänt	40
6.2.2	Grunder för tvångsomhändertagande	41
6.3	Lagen om psykiatrisk tvångsvård	42
6.3.1	Allmänt	42
6.3.2	Grunder för tvångsomhändertagande	43
6.3.3	LPT, LVM eller LVU?	45
6.4	Lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare	46
6.4.1	Allmänt	46
6.4.2	Åtalsunderlåtelse	47
6.4.3	Rättegången	47
7	ANALYS	49
7.1	Allmänt	49
7.2	Varför tvångsomhändertas personer i åldrarna 18-20 år?	50

7.3	Vilken lag bör i första hand tillämpas?	51
7.3.1	Kommentarer till domarna från länsrätten	52
7.4	Finns det åtgärder som kan minska antalet tvångsomhändertaganden?	53
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	55
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	58

Sammanfattning

I denna uppsats presenteras en undersökning av tvångsomhändertaganden av personer i åldrarna 18-20 år. Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga är en tvångslag som i första hand är till för personer under 18 år och ska tillämpas när frivilliga insatser inte kan ges med stöd av socialtjänstlagen. Det finns dock ett undantag som säger att lagen kan användas även på personer som fyllt 18 men inte 20 år och en beskrivning kommer därmed att ges över vad som krävs för att lagen ska kunna bli tillämplig.

De främsta orsakerna till varför 18-20-åringar tvångsomhändertas idag är missbruk, psykiska problem och kriminalitet. När det blir aktuellt med tvångsvård beslutar socialnämnden var den unge ska placeras. Det finns flera olika placeringsalternativ att välja bland och de som är vanligast är hem för vård eller boende (HVB), familjehemsvård, hem med särskild tillsyn (§ 12-hem) samt vård i det egna hemmet.

När en myndig person gjort sig skyldig till brott eller om det finns ett behov av vård är det inte alltid självklart vilken lag som ska tillämpas då 18-20-åringar kan ses som både ungdomar och vuxna. Lagen om vård av missbrukare i vissa fall samt lagen om psykiatrisk tvångsvård blir aktuella vid missbruk respektive psykiska störningar, liksom brottsbalken och till viss del lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare vid kriminalitet. Enligt doktrin finns vissa bestämmelser om vilken lag som i första hand ska tillämpas, men oklarheter förekommer ändå när en person exempelvis kan bli föremål för vård enligt flera lagar eller mer problematiskt om den unge befinner sig i gränsen mellan två olika lagar.

Personer mellan 18 och 20 år ska företrädesvis tas om hand av kriminalvården och inte av socialtjänsten. I valet däremellan kan konflikter uppstå på grund av att människor har olika värderingar huruvida ett brott som kanske är grovt ska leda till vård eller fängelse. Vid beslut om att en kriminell person ska beredas vård är det viktigt att särskild hänsyn tas till samhällsskyddet och allmänpreventiva krav, men samtidigt är det av större vikt att den unge får den vård och hjälp som krävs för att det kriminella beteendet ska upphöra.

Av analysdelen framgår bland annat vilken lag som är mest lämplig att tillämpa när en person i åldrarna 18-20 år i behov av vård eller behandling. Redogörelsen för omständigheterna kring detta område är dessutom till stor del syftet med uppsatsen. Avslutningsvis finns förslag på vad man kan göra för att förhindra att personer i denna åldersgrupp behöver tvångsomhändertas. I första hand bör man sätta in åtgärder i ett mycket tidigare skede eftersom ett destruktivt beteende oftast har sina rötter i tidigare barndomen.

Förkortningar

BrB	brottsbalken
BvL	lagen (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom
Dir.	direktiv
FB	föräldrabalken
GBvL	lagen (1924:361) om samhällets barnavård
GLVU	lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga
HD	högsta domstolen
HVB	hem för vård eller boende
kap.	kapitel
LPT	lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård
LRV	lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård
LSPV	lagen (1966:293) om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall
LUL	lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
LVM	lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall
LVU	lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
LösdrL	lagen (1885:27) angående lösdrivarnas behandling
NvL	lagen (1954:579) om nykterhetsvård
prop.	proposition
RB	rättegångsbalken
RÅ	Regeringsrättens årsbok
SiS	Statens institutionsstyrelse
SoL	socialtjänstlagen (1980:620) (2001:453)
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

Idag är det väl känt att barn och ungdomar behöver tvångsomhändertas av olika anledningar. Framförallt tänker man på dem som är yngre än 18 år eftersom man sen blir myndig, men det finns ytterligare en grupp som kan bli föremål för tvångsvårdslagstiftningen. Om en person mellan 18 och 20 år utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende kan det bli aktuellt med tvångsvård¹ enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). De direkta orsakerna till varför personer i denna åldersgrupp omhändertas är många, men man frågar sig om de bakomliggande orsakerna har sina rötter i den tidiga barndomen eller om ett destruktivt beteende växer fram vid en högre ålder. Vanligt förekommande är att de som omhändertas även tidigare fått insatser med stöd av LVU. Om någon omhändertagits både som barn och som myndig person på grund av kriminalitet finns oftast den stora skillnaden att brotten blir betydligt grövre vid högre ålder. Frågan är då om verkligen LVU ska tillämpas.

I uppsatsen tar jag upp olika orsaker till varför 18-20-åringar tvångsomhändertas och var de får tillbringa sin tid i samband med vården. Jag lägger tyngden på det avsnitt som tar upp alternativa lagar till LVU. Kanske är det inte alltid mest lämpligt att tillämpa LVU fast att den unge flera gånger tidigare fått vård enligt denna lag. I lagen sägs just att det med hänsyn till den unges behov och personliga förhållanden i övrigt ska vara lämpligare att bereda den som har fyllt 18 men inte 20 år vård med stöd av LVU.² Vid grov brottslighet kan det vara svårt att avgöra om det ska bli aktuellt med vård eller ett frihetsstraff med tanke på att hänsyn ska tas till både den enskilde och allmänheten. För den enskilde finns det oftast ett behov av vård, men samtidigt finns det ett krav från samhället att grova brott ska leda till fängelse då vård inte ses som ett riktigt straff i allas ögon. Jag kommer därmed att gå in lite på hur man bör döma när en 18-20-åring gjort sig skyldig till brott av olika slag.

De lagar som jag anser är aktuella att jämföra med är brottsbalken (BrB), lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall (LVM), lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård (LPT) samt lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL).

1.1 Syfte och frågeställningar

Ett första syfte med denna uppsats är att beskriva vad som krävs för ett tvångsomhändertagande enligt LVU och även ur en historisk synvinkel se hur bestämmelserna har förändrats med åren. För över hundra år sedan var

¹ 1 och 3 §§ LVU

² 1 § 3 st. LVU

det inte möjligt att tillämpa liknande bestämmelser på myndiga personer, men idag är synen annorlunda på dessa ”unga vuxna”.

Ett andra syfte är att undersöka vad det finns för olika placeringsalternativ när det väl blivit aktuellt med ett tvångsomhändertagande och kanske viktigast av allt, varför man väljer att tillämpa just LVU. Vid exempelvis missbruk och kriminalitet finns det flera olika lagar som kan bli tillämpliga och därför kommer jag att gå igenom vad det är som avgör att man väljer en viss lag. Mina frågeställningar ser ut på följande vis:

- Vad krävs för att LVU ska kunna tillämpas på personer i åldrarna 18-21 år och hur vanligt är det?
- Var sker placeringarna efter ett omhändertagande och är ett visst hem mer vanligt än något annat för denna åldersgrupp?
- Vilka lagar kan ersätta LVU? Är dessa i så fall bättre och mer rättvisa?
- Tillmäts en viss lag mer styrka än någon annan och kan detta i sin tur leda till konflikter?
- Bör grova respektive lindriga brott leda till vård med stöd av LVU eller till frihetsstraff?

1.2 Avgränsning

Uppsatsen har avgränsats till att enbart belysa tvångsomhändertaganden av personer i åldersgruppen 18-20 år. Därmed blir det inte aktuellt att redogöra för miljöfallen som kan leda till vård av personer under 18 år, utan endast beteendefallen. En nackdel med att begränsa det till denna åldersgrupp är att många undersökningar endast omfattar barn och ungdomar upp till 18 år, eftersom det sedan kan bli aktuellt med helt andra bestämmelser.

Vid jämförelsen av vilka lagar som förutom LVU också skulle kunna bli tillämpliga har jag valt ut fyra stycken. Anledningen till mitt val är att både LVM och LPT är tvångslagar liksom LVU och de innehåller bestämmelser om vård av missbrukare respektive psykiskt sjuka personer. Just missbruk eller något annat socialt nedbrytande beteende kan leda till tvångsvård enligt LVU. När det istället handlar om brottslig verksamhet kan BrB eller LUL bli tillämpliga. Flertalet av bestämmelserna i LUL avser dem som är under 18 år, men några gäller även dem som har fyllt 18 men inte 21 år.

1.3 Metod och material

För att kunna skriva denna uppsats har jag haft traditionellt juridiskt material i form av lag, förarbeten, praxis och doktrin till min hjälp. Inledningsvis har jag framförallt tillämpat äldre lagtext och doktrin för att sedan gå över till aktuell lagtext och nyare material som exempelvis Statens offentliga utredningar.

För att få större inblick i vad som orsakar dagens tvångsomhändertaganden har jag från det senaste halvåret valt ut åtta domar från länsrätten i Skåne län. Utifrån dessa domar undersöker jag även motiveringarna till varför just LVU ska tillämpas. Genom tolkning av olika rättskällor och analys är min främsta målsättning att besvara frågeställningarna, utreda de bestämmelser som idag gäller på området och sist men inte minst försöka ge förslag på vad man kan göra för att undvika att 18-20-åringar behöver tvångsomhändertas.

1.4 Disposition

Uppsatsen inleds med en historisk tillbakablick för att se när bestämmelserna först började tillämpas på aktuell åldersgrupp, men även för att se hur lagstiftningen i övrigt har förändrats med åren. Därefter redogör jag för vilka förutsättningar som måste vara uppfyllda för att LVU ska kunna tillämpas på personer i åldrarna 18-21 år. Vidare tar jag upp de vanligaste orsakerna till varför det blir aktuellt med tvångsomhändertaganden och var man väljer att placera dessa personer. Nästa avsnitt behandlar själva huvudområdet i min uppsats och att LVU ska tillämpas är inte alltid självklart då det finns andra lagar som kan vara minst lika lämpliga att använda. Jag har valt att jämföra LVU med fyra alternativa lagar för att se om det finns särskilda bestämmelser för vilken lag som först ska tillämpas. Avslutningsvis gör jag en analys utifrån det jag tidigare presenterat i uppsatsen och besvarar där mina frågeställningar.

2 Historik

2.1 Barnavårdslagar

2.1.1 1902 års barnavårdslag

År 1902 fick vi vår första barnavårdslagstiftning i Sverige. Denna lagstiftning bestod av två olika lagar. Den ena behandlade kontroll av fosterbarnsvården, vilken innebar att samhället hade ett visst ansvar för dessa barns förhållanden. Lagen var starkt begränsad då den endast omfattade barn under sju år. Den andra innehöll bestämmelser om uppfostran av vanartade och i sedligt avseende försummade barn. Enligt denna s.k. vanartslag kunde barn under 15 år skiljas från sitt hem och placeras i enskilt hem eller skyddshem mot föräldrarnas vilja.³ Bakom de unga brottslingarna fanns många som på grund av dålig ”sedlig” utveckling lätt kunde falla för tillfälliga frestelser och därmed förvandlas till brottslingar. Målet var att identifiera de barn som var i fara för att kunna sätta in åtgärder innan de blivit brottslingar.⁴

Samma år kom bestämmelser om tvångsuppfostran för barn i åldrarna 15-18 år som innebar att domstol kunde döma ungdomar till tvångsuppfostran på allmän uppfostringsanstalt.⁵ Lagen ansågs innehålla alltför snäva åldersgränser för ingripanden och ännu kunde den alltså inte tillämpas på ungdomar som var över 18 år gamla.⁶

2.1.2 1924 års barnavårdslag

Barnavårdslagen från 1902 fick stark kritik för att den bland annat begränsade betydelsen för barnets rättsliga ställning. Med denna lagstiftning accepterade man att fängelsestraff varken är lämpligt eller effektivt för barn och ungdomar som begått brott, att det är möjligt att förebygga vanart och ungdomskriminalitet, att man kan identifiera de barn som kommer att drabbas samt att samhället har en skyldighet att ingripa för att förhindra en ohållbar utveckling för barn och ungdomar som i sista hand kan leda till ett tvångsomhändertagande.⁷ Efter en omarbetning av 1902 års barnavårdslag trädde lagen (1924:361) om samhällets barnavård i kraft den 1 januari 1926 (GBvL). Barnavårdsnämnden i varje kommun fattade nu samtliga beslut i barnavårdsfrågor med stöd av GBvL.⁸ Tidigare hade inte barnavårdsnämnder inrättats i de flesta kommuner då det inte fanns något intresse av barnavårdsfrågorna. Ofta kunde detta innebära att barnen

³ Mattsson s. 43 f.

⁴ Lundström s. 48

⁵ Mattsson s. 43

⁶ Lundström s. 58

⁷ A. a., s. 56

⁸ Nordlöf s. 27

lämnades i direkt social misär. Ändringarna i den nya lagen skulle istället göra verksamheten bättre och mer effektiv.⁹

Av 1924 års lag framgår implicit att den riktade sig mot barn till de fattiga i samhället. Barnet kunde dessutom skyddas mot ”dåliga” föräldrar genom att hänvisa till barnets egna behov. Föräldraansvaret fick inte helt tas bort för det skulle leda till onödiga utgifter för samhället. Först och främst skulle barnavårdsnämnderna kontrollera och övervaka, inte omhänderta.¹⁰ Med GBvL blev det lättare att omhänderta ett vanartat eller vanskött barn genom att åldersgränserna höjdes. Lagen skilde på två olika typer av omhändertagande, omhändertagande för samhällsvård respektive omhändertagande för skyddsuppfostran.

2.1.2.1 Omhändertagande för samhällsvård

Med stöd av 29 § kunde sjuka, handikappade, fattiga, övergivna eller föräldralösa barn under 16 år få vård utom hemmet. Föräldrarna hade fortfarande ansvaret för den rättsliga vårdsnaden av barnet vid ett omhändertagande. Samhällsvård förutsatte föräldrarnas samtycke och när som helst hade de rätt att få hem barnet. Motsatte sig nämnden en sådan begäran från föräldrarna fanns det risk för ett tvångsomhändertagande.¹¹

2.1.2.2 Omhändertagande för skyddsuppfostran

I 22-28 §§ reglerades de fall där vanvårdade och vanartade barn och ungdomar kunde få hjälp. Till skillnad från ett omhändertagande för samhällsvård kunde ett ingripande för skyddsuppfostran ske även utan föräldrarnas medgivande när förhållandena var särskilt allvarliga. Det var inte alltid nödvändigt att förebyggande åtgärder först vidtagits.¹²

Efter påtryckningar från Svenska fattigvårdsförbundet kunde barn omhändertas då de misshandlades, vanvårdades eller utsattes för annan fara till liv eller hälsa, men även i de fall där barn riskerade att bli vanartade på grund av föräldrarnas lastbarhet, vårdslöshet eller oförmåga att fostra. I de här s.k. miljöfallen höjdes åldersgränsen från 15 till 16 år.¹³ Beteendefallen behandlade de barn och ungdomar, de ”vanartiga”, som själva betedde sig på ett sådant sätt att det ansågs finnas skäl att ingripa mot dem. Det kunde röra sig om bettleri, kringstrykande levnadssätt, skolförsummelse eller andra svåra former av dåligt uppförande. I begreppet vanart inkluderades inte all kriminalitet som enstaka brott eller bagatellbrott, men grövre brott däremot var ett tecken på vanart. Hänsyn skulle tas till om den unge visade en konstant benägenhet att inom en viss tidsrymd handla på liknande sätt som när brottet begicks. Likaså skulle varken hemmet eller skolan kunna utgöra tillräckliga medel för att komma tillrätta med vanarten, utan ett

⁹ Lundström s. 58

¹⁰ A. a., s. 59

¹¹ Nordlöf s. 29

¹² A. a., s. 30

¹³ Lundström s. 60

vårdbehov skulle föreligga hos den unge.¹⁴ Vid ett omhändertagande skulle barnavårdsnämnden tillämpa det lindrigaste ingreppets princip. Denna innebar att åtgärder av mindre ingripande karaktär först skulle visa sig inte fungera.¹⁵ Exempel på sådana förebyggande åtgärder var en allvarlig förmaning till föräldrarna att bättre uppfylla sina plikter mot barnet, varning till vanartade barn, ge barn och ungdomar särskild sysselsättning, utse en övervakare som hade till uppgift att följa barnets levnadsförhållanden och övervaka dess uppförande, dessutom fick nämnden fram till 1942 ta beslut om att aga skulle utdelas vid vanart. Om dessa åtgärder prövats utan resultat borde barnet tvångsomhändertas.¹⁶ Syftet med skyddsuppfostran var att göra de unga till dugliga samhällsmedlemmar.¹⁷

En av de största förändringarna i förhållande till 1902 års lag var att åldersgränsen höjdes från 15 till 18 år i beteendefallen. Redan år 1934 kompletterades lagen med en avdelning om ungdomsskydd, vilket bland annat innebar att lagens tillämpning utvidgades för personer i åldrarna 18-21 år. Om en person i denna åldersgrupp ”befinnes vara hemfallen åt ett oordentligt, lättjefullt eller lastfullt levnadssätt” och att särskilda åtgärder var nödvändiga från samhällets sida kunde ett ingripande få ske.¹⁸ Tidigare tillämpades lagen (1885:27) angående lösdrivarnas behandling (LösdrL) på denna kategori. När åldersgränsen i GBvL höjdes till 21 år höjdes med precis samma steg den nedre åldersgränsen för tvångsåtgärder i LösdrL. Vid grova brott skapades därmed en konkurrens mellan straff- och barnavårdslagen då straffmyndighetsåldern vid 15 år bibehölls.¹⁹

Bestämmelserna om de ”unga lösdrivarna” i GBvL genomgick en omarbetning år 1944. Rekvisiten för ett omhändertagande för skyddsuppfostran förändrades och riktade sig till personer, fortfarande i åldrarna 18-21 år, som förde ett ”oordentligt, lättjefullt eller sedeslöst liv eller eljest visat svår oart”. Ytterligare en förutsättning för ett ingripande var att den unge ägnade sig åt ett levnadssätt av sådan karaktär att särskilda åtgärder krävdes för dess tillrättaförande²⁰ från samhällets sida. Mer ingripande åtgärder än vad som krävdes för den unges tillrättaförande fick inte tillgripas enligt proportionalitetsprincipen. Endast kriminalitet var därmed inte tillräckligt för ett omhändertagande.²¹

Genom lagändringen år 1944 föll personer som tidigare omhändertogs med stöd av LösdrL inom GBvL:s tillämpningsområde.²²

¹⁴ Nordlöf s. 30 f.

¹⁵ Mattsson s. 45

¹⁶ Lundström s. 61 f.

¹⁷ Nordlöf s. 31

¹⁸ Mattsson s. 45 f.

¹⁹ Kumlien s. 223

²⁰ Begreppet tillrättaförande användes för att uttrycka den grad av mottaglighet hos den unge som ett ingripande förutsatte.

²¹ Nordlöf s. 35

²² A. a., s. 36

2.1.3 1960 års barnavårdslag

Barnavårdskommittén hade till uppgift att utreda det som skulle bli 1960 års barnavårdslag (BvL) och resultatet innebar en långtgående omgestaltning av lagstiftningen. Man ville att de barnavårdande organen skulle få större möjlighet att ingripa i enskildas personliga förhållanden samt att samhället skulle ta ett större ansvar för barn och ungdomars vård och fostran. Förslagen fick kritik då det framstod som om föräldrarna inte klarade av att lösa problem inom familjen, dessutom kunde man ha överskattat samhällets möjligheter att garantera lämplig vård och fostran för barn och ungdomar. Den nya lagen trädde i kraft den 1 januari 1961 och innehöll därmed inte så många förändringar jämfört med lagstiftningen från år 1924.²³

Enligt 1 § BvL hade samhällets vård av barn och ungdom (barnavård) till syfte att främja en gynnsam utveckling av de unga och goda uppväxtförhållanden i övrigt för dem. Uttrycket ”främja en gynnsam utveckling” kom till efter ett förslag av lagrådet och innebar att samhällets barnavård inte endast skulle verka för tillfredsställande levnadsförhållanden materiellt sett, utan även att oart och kriminalitet bland barn och ungdomar motverkades.²⁴ BvL var mer detaljerad nu och särskilt uppmärksammades den förebyggande vården. Lagstiftaren talade om allmänt förebyggande arbete, individuellt förebyggande arbete och omhändertagande för samhällsvård. Några exempel på vad allmänt förebyggande arbete kunde innebära gavs inte då behoven varierade beroende på vilken kommun man var bosatt i. Vanligt förekommande var att den unge alltför länge levde under ogynnsamma förhållanden innan barnavårdsnämnden ingrep. För att undvika detta byggde man ut samarbetet mellan bland annat polis och skolor, men framförallt tillämpade man fler förebyggande åtgärder som reglerades i lagens 26 §. Förebyggande åtgärder som kunde bli aktuella var råd och stöd, förmaning och varning, föreskrifter rörande den unges levnadsförhållande samt övervakning.²⁵ Jämfört med tidigare blev därmed principen om minsta möjliga ingrepp av ännu större betydelse. Om dessa åtgärder visade sig vara lönlösa och inte gav något resultat skulle den underårige omhändertas för samhällsvård.²⁶

2.1.3.1 Omhändertagande för samhällsvård

Den ena typen av omhändertagande som kom till i 1924 års lag, omhändertagande för skyddsuppfostran, försvann nu och istället gick allt under beteckningen omhändertagande för samhällsvård.²⁷ Ett beslut om omhändertagande för samhällsvård medförde att den unge placerades i en annan miljö och att samhället tog över vårdnadshavarens uppfostringsplikter. Nu ansåg man det vara nödvändigt att skilja mellan stark respektive svag samhällsvård. Stark samhällsvård genomfördes

²³ Ewerlöf och Sverne s. 19 f.

²⁴ Bramstång s. 12

²⁵ SOU 2005:81 s. 59 f.

²⁶ Bramstång s. 30 ff.

²⁷ Mattsson s. 49

tvångsvis medan svag samhällsvård krävde samtycke från den enskilde.²⁸ Enligt 25 § a kunde tvångsvård komma i fråga om den unge misshandlades eller på annat sätt vanvårdades i hemmet. De här så kallade miljöfallen kunde tillämpas på barn och ungdomar fram till 18 års ålder. Tvångsvård kunde också bli aktuellt på grund av den unges eget beteende ända fram till 21 års ålder, vilket reglerades i 25 § b.²⁹

2.1.3.1.1 Beteendefallen

Enligt 25 § BvL skulle barnavårdsnämnden vidtaga åtgärder enligt 26-29 §§
*”om någon, som ej fyllt tjuogoett år, på grund av brottslig gärning, sedeslöst levnadssätt, underlåtenhet att efter förmåga ärligen försörja sig, missbruk av rusdrycker eller narkotiska medel eller av annan jämförlig anledning är i behov av särskilda tillrättaförande åtgärder från samhällets sida.”*³⁰

*Har någon som avses i b/ gjort sig skyldig till brottslig gärning, må ingripande enligt denna lag dock ej ske efter det att han fyllt aderton år, såvida icke hans livsföring i övrigt utgör tillräcklig anledning därtill eller sådant ingripande med hänsyn till pågående behandling enligt denna lag eller av annan särskild anledning måste anses lämpligast för hans tillrättaförande”.*³¹

Efter ett förslag av barnavårdskommittén togs vanartsbegreppet bort då det fanns delade meningar om vad som ingick i uttrycket. Det användes på olika sätt beroende på var man befann sig i landet. Dessutom uppfattade olika samhällsgrupper och myndigheter begreppet på skilda sätt. Vanartsbegreppet blev till slut oanvändbart då det endast tog hänsyn till den unges yttre och synliga beteende. Nu insåg man att det även kunde finnas medicinska eller psykiatriska förklaringar till ett avvikande beteende. Lagstiftaren valde att ersätta vanartsbegreppet med flera beteenden där målet var att ”förebygga uppkomsten av sådana beteenderubbningar som avses i punkten b”. Av paragrafen kunde man inte direkt utläsa detta nya synsätt, men däremot framgick det tydligt i lagens förarbeten.³²

En av förutsättningarna för ett omhändertagande för samhällsvård var att det fanns ett aktuellt vårdbehov. Inom en eller som mest några få månader efter att samtycke lämnats eller fastställelse av beslutet meddelats skulle ett beslut om omhändertagande verkställas. Alltså hade man för avsikt att undvika onödigt dröjsmål. Den eller de omständigheter som låg till grund för ett beslut om samhällsvård förutsatte en viss intensitet, dvs. att det skulle vara nödvändigt med ett ingripande för att få missförhållandena att upphöra.³³ Missförhållandena fick inte vara tillfälliga, utan det krävdes en

²⁸ Nordlöf s. 40 f.

²⁹ Mattsson s. 49

³⁰ 25 § b BvL

³¹ 25 § 2 st. BvL

³² Lundström s. 69 f.

³³ Nordlöf s. 41 f.

viss varaktig karaktär som inte kunde undanröjas genom andra privata eller lindrigare åtgärder från samhällets sida.³⁴ De förebyggande åtgärderna i lagen skulle vara påkallade och lämpliga för att kunna undanröja missförhållanden. Därmed krävdes att den unge var mottaglig för vård³⁵ och som jag tidigare nämnt kom detta till uttryck genom begreppet tillrättaförande.

Bland rekvisiten i 25 § b nämndes först *brottlig gärning*. En förutsättning för rekvisitets tillämplighet var att man i samband med kriminalitet kunde visa på bristande social anpassning vilket kommer till uttryck i lagtexten genom ”behov av särskilda tillrättaförande åtgärder från samhällets sida”.³⁶ Hit räknades inte nöd- eller nödvärnssituationer, men inte heller enstaka polisförseelser och vårdslöshetsbrott. Betydligt svårare att ta beslut var det i situationer där den unge begick upprepade förseelser och brott som var för sig var relativt lindriga. Uppenbar brist på ansvarskänsla och hänsyn, tendens att utsätta sig själv och andra för risker samt att försätta sig i situationer med vanligtvis våldsam utgång var exempel på när hänsyn skulle tas både till den unges bästa och till samhället.³⁷ Vid ett ingripande fick BvL ej tillämpas ”enbart på grund av något som hänt i det förflutna, alltså icke enbart på grund av en brottlig handling, utan måste alltid kunna motiveras med att de vid beslutet om åtgärden ännu bestående förhållandena gör åtgärden erforderlig”.³⁸ I motsats till domstolen var barnavårdsnämnden vid ett ingripande tvungen att lägga ett omdöme om något som fortfarande bestod. Därmed kunde ett ingripande anses vara meningsfullt och försvarligt först när en påtaglig risk för återfall i brott förelåg.³⁹

Då beteendefallen var tillämpliga även på personer mellan 18 och 21 år ville man försöka att hålla en klar och tydlig gräns mot kriminalvården. Barnavårdskommittén menade att det fanns övervägande skäl som talade för att kriminalvården skulle gå före barna- och ungdomsvården för kriminellt belastade personer i denna åldersgrupp, men undantag fanns. För de ungdomar som redan före 18 års ålder varit kända inom barna- och ungdomsvården var det mest lämpligt att de fortsatte sin behandling inom samma organisation. Framförallt gällde detta de personer som precis fyllt 18 år och befann sig nära åldersgränsen eller de som i fråga om utveckling befann sig i nivå med dem som ej uppnått 18 års ålder.⁴⁰

Ytterligare undantag fanns i 25 § andra stycket och rekvisitet *livsföring i övrigt utgör tillräcklig anledning därtill* delades upp i två delar där *tillräcklig anledning* innebar att det skulle föreligga laga grund för ett ingripande, fränsett kriminaliteten, under åberopande av ett av de andra rekvisiten i samma stycke. Om exempelvis en 19-årig prostituerad flicka

³⁴ Bramstång s. 57

³⁵ Nordlöf s. 42

³⁶ Bramstång s. 57

³⁷ SOU 1956:61 s. 438 f.

³⁸ Bramstång s. 57 f.

³⁹ A. a., s. 58

⁴⁰ SOU 1956:61 s. 472

hade bestulit en kund borde ett ingripande grundas på hennes *livsföring i övrigt* och inte på brottsligheten.⁴¹

Enligt rekvisitet *hänsyn till pågående behandling enligt denna lag* skulle ett tidigare omhändertagande fortfarande pågå vid det aktuella ingripandet. Sistnämnda rekvisit, *av annan särskild anledning måste anses lämpligast för hans tillrättaförande*, var en generalklausul som skulle tolkas med försiktighet då huvudregeln för 18 till 21-åringar var kriminalvård.⁴²

Det andra rekvisitet i 25 § b var *sedeslöst levnadssätt* och var tämligen svårtolkat. Ett krav var att de sexuella beteenderubbningarna skulle ha antagit karaktären av ett levnadssätt som med andra ord präglades av lösaktighet. Fråga var om man kunde prata om ett sedeslöst levnadssätt när exempelvis en flicka mellan 18 och 21 år ständigt bytte manligt sällskap och därmed totalt åsidosatte de sexualmoraliska normerna. Likaså om det förelåg en risk för framtida försörjning genom prostitution. Så fort det inte var tal om prostitution uppstod svårigheter att avgöra huruvida sedeslöshetsrekvisitet var tillämpligt eller ej. Utan tvekan hörde i första hand ett hetero- och homosexuellt prostituerat levnadssätt till rekvisitet enligt barnavårdskommittén.⁴³

Rekvisitet *underlåtenhet att efter förmåga ärligen försörja sig* förutsatte självförsörjningsplikt och självförsörjningsförmåga. Hänsyn skulle tas till den unges faktiska arbetsförmåga, men kraven steg alltefter högre ålder. Likaså skulle särskilda omständigheter som nedsatt arbetsförmåga på grund av fysiska eller psykiska skäl beaktas. Försök från den unges sida att skaffa arbete eller regelbunden kontakt med arbetsförmedling kunde ses som en presumtion för en positiv inställning i arbetsavseende, men denna kunde hävas efter upprepad vägran att anta erbjuden anställning.⁴⁴ Rekvisitet jämfördes med en gift persons underlåtenhet att betala underhåll till hustru, barn samt utomäktenskapligt barn.⁴⁵

I jämförelse med GBvL var rekvisitet *missbruk av rusdrycker* en nyhet i BvL. Barnavårdskommittén ansåg det vara mer lämpligt att hänvisa yngre personer till de barnavårdande myndigheterna istället för de nykterhetsvårdande organen. På vårdhemmen för alkoholmissbrukare hade man inte samma erfarenhet av hur de unga skulle behandlas vilket man hade inom barnavården.⁴⁶ För ett ingripande krävdes att missbruket uppnått en viss intensitet, innebärande en upprepad och skadlig rusdrycksanvändning. Enligt 25 § b skulle dessutom den unges beteenderubbningar redan ha orsakat sociala skadeverkningar eller i alla fall att det fanns en påtaglig risk för sådana skador. Även här fanns ett krav på mottaglighet av behandling hos den unge genom uttrycket tillrättaförande, som i detta fall också kunde

⁴¹ Bramstång s. 58

⁴² A. a., s. 58 f.

⁴³ A. a., s. 63 ff.

⁴⁴ A. a., s. 65 f.

⁴⁵ A. a., s. 78 f.

⁴⁶ SOU 1956:61 s. 439 f.

syfta på medicinsk behandling.⁴⁷ När BvL ej var tillämplig gällde istället lagen om nykterhetsvård (NvL). BvL riktade sig mot missbruk av rusdrycker medan NvL riktade sig mot missbruk av alkoholhaltiga drycker. Tillämpningsområdet var därmed snävare för BvL då pilsner klass II och mellanöl ej ingick i rusdrycksbegreppet. Likaså gällde för vissa alkoholhaltiga ersättningsmedel som rödsprit, blåsprit, hår- och ansiktsvatten, alkoholhaltiga läkemedel samt i extrema fall skokräm.⁴⁸ Vid missbruk av andra alkoholhaltiga drycker än de som gick under rusdrycksbegreppet fick istället generalklausulen i 25 § b tillämpas (*annan jämförlig anledning*).⁴⁹

Liksom förra var rekvisitet *missbruk av narkotiska medel* också en nyhet i BvL och innebörden var i stort sett densamma för de båda. Narkotikaförordningen från 1962 samt en förteckning över narkotika från socialstyrelsen utgjorde den yttre ramen för vad som ingick i narkotikamissbruksrekvisitet. Enligt narkotikaförordningen var narkotika sådana läkemedel och hälsofarliga varor som på grund av sina starkt vanebildande egenskaper eller lättheten att kunna omvandlas i varor med sådana egenskaper var föremål för internationell kontroll enligt av Sverige biträdd överenskommelse.⁵⁰ Läkemedel och gifter som inte omfattades av narkotikaförordningen samt thinner och liknande preparat kunde leda till att paragrafen blev tillämplig genom generalklausulen.⁵¹

Om den unge *av annan jämförlig anledning* var i behov av särskilda tillrättaförande åtgärder från samhällets sida kunde generalklausulen tillämpas. Det var inte tillräckligt att beteenderubbningarna kunde visa på vissa likheter med dem som var direkt angivna i lagtexten, utan de skulle vara direkt jämförliga med dessa. En viss intensitet skulle dessutom ha uppnåtts för att vårdbehovskravet kunde anses uppfyllt. Tidigare i försörjningsunderlåtenhets- och de båda missbruksrekvisiten har jag gett exempel på när generalklausulen kunde bli tillämplig, men några direkta förslag på beteenderubbningar kunde varken barnavårdskommittén eller föredragande statsråd ge.⁵²

Den 1 juli 1969 sänktes åldersgränsen från 21 till 20 år för de fall där vård på grund av den unges eget beteende kunde bli aktuellt.⁵³

⁴⁷ Bramstång s. 69

⁴⁸ A. a., s. 79

⁴⁹ A. a., s. 70

⁵⁰ A. a., s. 75

⁵¹ A. a., s. 79

⁵² A. a., s. 76

⁵³ Mattsson s. 49

2.2 Sociallagar

2.2.1 Socialtjänstlagen

År 1967 började Socialutredningen att utreda den sociala vårdlagstiftningen och först tio år senare lades slutbetänkandet fram som innehöll omfattande förändringar av socialvårdens förutsättningar och organisering. Barnavårds-, nykterhets- och socialnämnder slogs samman till en nämnd, socialnämnden. En person eller en hel familj skulle inte behöva träffa en representant från varje nämnd, utan endast en socialvårdstjänsteman då kontinuitetsprincipen skulle följas.⁵⁴ Förutom kontinuitet fanns krav på närhet och flexibilitet. Vård utanför hemmet skulle läggas så nära hemmiljön som möjligt samt att ändamålet var avgörande vid åtgärdsvalet enligt flexibilitetsprincipen där det lindrigaste ingreppets princip tidigare hade tillämpats.⁵⁵

Vårdlagarna ersattes av en lag och den 1 januari 1982 trädde socialtjänstlagen i kraft. I samband med detta införande tog man bort de förebyggande åtgärderna enligt BvL. En ny socialtjänstlag (SoL) trädde i kraft den 1 januari 2002, men den innebar inga större förändringar. SoL är en ramlag och därmed framgår endast ramarna för den sociala verksamheten. Hur den utformas är upp till varje kommun att bestämma.⁵⁶ SoL bygger på frivillighet och samförstånd mellan den enskilde och socialtjänsten. Samtidigt skall det primära ansvaret för människans sociala välfärd ligga hos kommunerna.⁵⁷ Barn och ungdomars rätt till omvårdnad, trygghet och god fostran ska i första hand tillgodoses genom föräldrar och andra vårdnadshavare. Därefter går ansvaret över på socialtjänsten. Med hänsyn till vad som är bäst för den unge finns möjligheter till vård och fostran utanför hemmet. Den unges intressen ska då prioriteras framför andra intressen. Åtgärder som vidtas med stöd av SoL måste avgöras från fall till fall. Hänsyn skall tas till den aktuella situationen och den enskildes behov av vård.⁵⁸

Tvångsingripanden enligt SoL är över huvud taget inte möjliga. Finns ett behov av skydd och stöd samtidigt som samtycke inte kan ges från vare sig den unge själv eller vårdnadshavaren bli det aktuellt med särskild tvångslagstiftning. I sådana situationer sätts principen om frivillighet ur spel.⁵⁹

⁵⁴ Lundström s. 74

⁵⁵ Nordlöf s. 50

⁵⁶ A. a., s. 48 ff.

⁵⁷ Mattsson s. 50

⁵⁸ Nordlöf s. 49 ff.

⁵⁹ A. a., s. 50

2.2.2 Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga

Liksom 1980 års socialtjänstlag trädde lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (GLVU) i kraft år 1982. Därmed ersattes reglerna i BvL om tvångsomhändertagande av barn och ungdomar på grund av vanvård i hemmet eller asocialt beteende. Till skillnad från BvL var GLVU en undantagslag som endast skulle tillämpas när den unge eller föräldrarna motsatte sig frivillig vård. GLVU byggdes upp på samma sätt som BvL i fråga om situationer som kunde leda till ett ingripande. Beskrivningarna av dessa situationer hade likheter med dem som fanns i BvL, men kopplingen mellan föräldrarnas beteende och risken för att barnet utvecklade ett samhällsfarligt beteende var nu borta. Hänsyn skulle inte längre tas till samhällsskyddet, utan endast till vad som var bäst för barnet i både miljö- och beteendefallen.⁶⁰

I jämförelse med BvL framstod tvångsbestämmelserna i GLVU som mindre tillfredsställande då de fick en mer oklar formulering.⁶¹ Den lagstiftning som tillämpas vid tvångs-ingripanden måste täcka ett stort antal fall där ett sådant ingripande behöver ske. Formuleringarna över de situationer där det kan bli aktuellt med ett omhändertagande måste vara tillräckligt generella för att omfatta så mycket som möjligt, men samtidigt får de inte vara alltför allmänna och vaga vilket kan leda till tolkningsproblem och subjektiva bedömningar.⁶² Den 1 juli 1990 trädde en ny LVU i kraft med syftet att precisera lagens tillämpningsområde.⁶³

Som jag varit inne på tidigare är LVU inte någon vårdlag i samma bemärkelse som BvL var. LVU är en tvångslag i mer begränsad mening och den saknar en egen syftesbestämning. I förhållande till SoL är lagen subsidiär och varje åtgärd bör istället genomföras i överensstämmelse med syftena enligt SoL.⁶⁴ Vården enligt LVU ska endast ses som en tidsbegränsad insats och målsättningen är att den unge ska kunna återvända till sitt eget hem eller eget boende.⁶⁵

Den 1 juli 2003 gjordes flera tillägg i LVU och bland annat infördes två principer. En av de grundläggande principerna i barnkonventionen är principen om barnets bästa och denna har inte tidigare funnits skriven i LVU då man utgått från SoL.⁶⁶ Den kommer nu till uttryck i 1 § femte stycket och innebörden är att barnets bästa alltid ska beaktas, men det finns inget krav på att det alltid ska vara utslagsgivande. När beslut fattas ska barnets bästa väga tungt, men finns andra intressen som väger tyngre måste man försäkra sig om att barnets bästa har kommit med i avvägningen och

⁶⁰ Lundström s. 77 f.

⁶¹ Nordlöf s. 57

⁶² Grönwall och Holgersson, 2004, s. 372

⁶³ Nordlöf s. 57

⁶⁴ A. a.

⁶⁵ SOSFS 1997:15/Kapitel 1

⁶⁶ Ehlin s. 11

redovisats i beslutsprocessen.⁶⁷ LVU tillämpas på samhällets mest utsatta barn och ungdomar och vid intressekonflikter mellan barn och vuxna är det därför mest rimligt att barnets bästa kommer i första hand.⁶⁸

Principen om barnets vilja är en direkt anpassning till ytterligare en grundläggande princip i barnkonventionen. Principen regleras i 1 § sjätte stycket och innebär att den unges inställning så långt möjligt skall klarläggas och att hänsyn skall tas till den unges vilja med beaktande av hans eller hennes ålder och mognad. De barn och ungdomar som förut var föremål för vård enligt LVU fick ingen större möjlighet att komma till tals, utan oftast försvann de både i utrednings- och domstolsprocessen. Principen hör samman med bestämmelsen om barnets bästa. De vuxna som ansvarar för beslutet måste alltid göra den slutliga bedömningen av vad som är bäst för barnet, men i beslutsunderlaget ska barnets inställning både vägas in och redovisas.⁶⁹

⁶⁷ SOU 2000:77 s. 66

⁶⁸ Ehlin s. 11

⁶⁹ Prop. 2002/03:53 s. 79 f.

3 Grunder för tvångsomhändertagande

3.1 Allmänt

Insatser inom socialtjänsten för barn och ungdomar ska i första hand ges i frivilliga former med stöd av SoL. Enligt LVU kan undantag från frivillighetsprincipen i SoL göras när varken den unge själv eller föräldrarna samtycker till vård. När LVU tillämpas innebär inte det att SoL inte längre gäller då dessa två lagar ska tillämpas parallellt med varandra. LVU förutsätter inte att frivilliga insatser först har prövats utan lagen kan bli aktuell direkt när det råder en tillräckligt allvarlig situation.⁷⁰

Socialnämnden har inte bara befogenheter att ingripa för att skydda barn och ungdomar utan även skyldigheter när förutsättningarna i LVU är uppfyllda.⁷¹ Vilka insatser socialnämnden bör välja beror på den unges skydds- eller vårdbehov på kort och lång sikt. Så snart det kan genomföras ska vården övergå till frivillighet och därefter ska det bli möjligt för den unge att återvända hem. Oberoende av nationalitet eller härkomst är LVU tillämplig på alla barn och ungdomar som vistas i Sverige.⁷²

Tre förutsättningar måste vara uppfyllda för att LVU ska kunna tillämpas:

- Ett missförhållande i hemmet ska föreligga (miljöfallen) eller något som anknyter till den unges beteende, exempelvis missbruk, kriminalitet eller annat socialt nedbrytande beteende (beteendefallen).
- Missförhållandet eller det riskfyllda beteendet ska medföra en påtaglig risk för att barnet eller ungdomens hälsa eller utveckling skadas.
- Den behövliga vården eller hjälpinsatsen kan inte ges på frivillig väg.⁷³

3.2 Beteendefallen

Bestämmelserna i LVU är i första hand till för personer under 18 år, men en undantagsregel i 1 § tredje stycket finns. Enligt denna kan vård på grund av den unges eget beteende även ges den som har fyllt 18 men inte 20 år, om vård inom socialtjänsten med hänsyn till den unges behov och personliga förhållanden i övrigt är lämpligare än någon annan vård. För personer i

⁷⁰ Ehlin s. 6

⁷¹ 5 kap. 1 § SoL

⁷² SOSFS 1997:15/Kapitel 1

⁷³ 1-3 §§ LVU

denna åldersgrupp presumeras vård inom socialtjänsten som lämpligare än den inom kriminalvården.⁷⁴ För en ung missbrukare kan det vara mer lämpligt om vården ges genom socialnämnden då denna på ett bättre sätt kan förhindra att missbruket leder till skada för den unges utveckling. Likaså kan socialtjänstens insatser som är anpassade till de ungas behov av personlig vård och omvårdnad ge bättre förutsättningar för rehabilitering än den behandling som exempelvis kan ges inom kriminalvården. Många unga i åldrarna närmast över 18 år kan på grund av försenad mognad eller utveckling ofta ha ett behov av den vård som kan ges inom socialtjänsten.⁷⁵ Har vården inletts redan innan den unge fyllt 18 år får den fortsätta utan att vården med hänsyn till den unges behov och personliga förhållande måste vara lämpligare än annan vård.⁷⁶

Ett ingripande i form av tvångsvård innebär ingrepp i den personliga friheten för den enskilde. Vid avgörandet huruvida grund för vård enligt LVU föreligger eller ej måste en försiktig och i tveksamma fall restriktiv tolkning av förutsättningarna för tvångsvård ske. Att dessa förutsättningar är preciserade har underlättat tolkningsarbetet, men fortfarande bör bevisstyrkekraven ställas högt.⁷⁷

När vården inte längre behövs ska socialnämnden ta beslut om att den ska upphöra. Upp till 20 års ålder kan det bli aktuellt med vård, men vård som har inletts med stöd av LVU innan dess ska upphöra senast när den unge fyller 21 år.⁷⁸

Om det finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas på grund av hans eller hennes eget beteende skall beslut tas om vård. Risken kan uppkomma genom *missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende*.⁷⁹

3.2.1 Missbruk av beroendeframkallande medel

Med beroendeframkallande medel avses alkohol, narkotika eller därmed jämställda tekniska preparat som thinner. Med alkohol menas sprit och alla sådana drycker som inte räknas som alkoholfria enligt lagen (1977:292) om tillverkning av drycker. Till narkotika hör de medel som Läkemiddelsverket upptar i sin narkotikaförteckning. Flyktiga lösningsmedel hör också till beroendeframkallande medel, exempelvis hårvatten och deodoranter som innehåller alkohol. Slutligen ingår icke-medicinskt och icke-vetenskapligt bruk av beroendeframkallande läkemedel som Valium och Rohypnol m.fl.⁸⁰

⁷⁴ Nordlöf s. 68

⁷⁵ Grönwall och Holgersson, 2004, s. 390 f.

⁷⁶ Nordlöf s. 68

⁷⁷ A. a., s. 68 f.

⁷⁸ 21 § LVU

⁷⁹ 3 § 1 st. LVU

⁸⁰ SOSFS 1997:15/Kapitel 5

Missbruk av alkohol kan leda till ett beroende som den unge inte klarar av att ta sig ur på egen hand. En påtaglig risk för att den unges hälsa och utveckling skadas kan föreligga redan i utvecklingen mot en beroendesituation. Vanligt förekommande är att yngre personer använder narkotiska preparat vid något enstaka tillfälle, men att missbruket upphör av sig självt. Vilket missbruksmedel som används, hur ofta och hur mycket den unge konsumerar är av mycket stor betydelse då enstaka användning av alkohol oftast inte leder till någon risk för skada, medan enstaka bruk av tung narkotika som heroin kan innebära en påtaglig risk redan från första intaget.⁸¹ För att avgöra om det föreligger ett missbruk måste en helhetsbedömning göras i det enskilda fallet då ungdomar, och särskilt flickor, etablerar ett missbruk på kortare tid än vuxna och en beroendesituation utvecklas snabbare.⁸²

Cannabis, ecstasy, amfetamin samt illegalt använda sömnmedel och lugnande medel är de vanligaste preparaten som förekommer bland unga. Dessutom blir det allt vanligare med blandmissbruk. När olika preparat blandas blir det svårare att förutse effekterna, vilket innebär att missbruket måste bedömas som mer riskfyllt.⁸³

3.2.2 Brottslig verksamhet

Rekvisitet brottslig verksamhet innefattar upprepade brott av mindre allvarlig karaktär eller enstaka allvarliga brott som exempelvis misshandel eller övergrepp. En förutsättning är att brottsligheten ger uttryck för en sådan bristande anpassning till samhällslivet att det kan anses föreligga ett vårdbehov.⁸⁴ Skadeverkningarna ska vara av sådan intensitet att de inte kan tolereras. Det avvikande beteendet får inte endast vara tillfälligt, utan det finns ett krav på varaktighet som innebär att beteendet inte kan förväntas upphöra utan ett offentlighetsrättsligt ingripande. Ett tvångs-ingripande ska vara aktuellt på så sätt att de omständigheter som ligger till grund för åtgärden fortfarande består samt att det kan antas att den unge inte kommer att upphöra med den brottsliga verksamheten. Ett ingripande kan därmed anses vara både meningsfullt och försvarligt om det finns en påtaglig risk för återfall i brott.⁸⁵

Enligt RÅ 84 2:31 var tre inbrottsstölden inte tillräckligt för att det skulle anses föreligga brottslig verksamhet.⁸⁶

När beslut ska tas i frågan huruvida ett ingripande blir aktuellt eller ej är det vårdbehovet som ska vara avgörande och inte brottet i sig.⁸⁷

⁸¹ Grönwall och Holgersson, 2004, s. 396

⁸² SOSFS 1997:15/Kapitel 5

⁸³ SOU 2005:81 s. 77

⁸⁴ Norström och Thunved s. 251

⁸⁵ Nordlöf s. 65 f.

⁸⁶ Mattsson s. 77

⁸⁷ SOSFS 1997:15/Kapitel 5

3.2.3 Något annat socialt nedbrytande beteende

Med något annat socialt nedbrytande beteende menas att den unges beteende avviker från samhällets grundläggande normer på ett sätt som kan leda till en påtaglig risk för den unges hälsa eller utveckling. Exempel på olika situationer är när den unge begår något eller några enstaka allvarliga brott men som ändå inte kan kallas brottslig verksamhet, prostituerar sig, uppträder på sexklubb eller vistas i missbrukarkretsar. Bruk av dopningsmedel kan leda till allvarlig skada hos barn och ungdomar. Med dopningsmedel avses främst anabola steroider och då det inte klassas som beroendeframkallande medel kan missbruket inte ensamt utgöra grund för tvångsvård. Enbart det förhållandet att en yngre person använt dopningsmedel innebär inte att socialnämnden kan förhålla sig passiv, utan nämnden måste på ett lämpligt sätt motivera den unge att avstå från bruket.⁸⁸

I GLVU användes begreppet ”något annat därmed jämförbart beteende” och inte ”något annat socialt nedbrytande beteende” som gäller idag. Anledningen till att man bytte ut begreppet var att vissa beteenden inte var jämförbara med övriga rekvisit, men ändå kunde det vara angeläget att ingripa med stöd av LVU.⁸⁹ Med det äldre uttrycket avses andra med missbruk och brottslig verksamhet jämförbara yttringar av en livsföring. Exempelvis kunde den unge begå ett eller flera allvarliga brott utan att det rörde sig om en brottslig verksamhet. Ytterligare ett exempel är när den unge var prostituerad. I andra situationer gick det inte alls att göra en liknande jämförelse. Ungdomar som vistas i missbrukarkretsar eller uppträder på sexklubb kan rimligtvis inte ha ett beteende som är jämförbart med kriminalitet, men likväl kan det vara nödvändigt med omhändertaganden för att få bort de unga från olämpliga miljöer. Som jag tidigare nämnt innebär nu gällande uttryck att den unges beteende avviker från samhällets grundläggande normer och det behöver inte längre vara jämförbart med vare sig missbruk av beroendeframkallande medel eller brottslig verksamhet.⁹⁰

3.3 Påtaglig risk

Brister i de ungas beteenden ska inte behöva visas upp för att LVU ska bli tillämplig. Det räcker med att det finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas för att samhället ska kunna ingripa och skydda de unga, vilket innebär att risken inte är ringa eller avlägsen utan klar och konkret. Det måste finnas konkreta omständigheter som talar för att en risk föreligger och alltså är ett subjektivt antagande, exempelvis en viss inställning i trosfrågor, om att barnet riskerar att skadas inte tillräckligt.⁹¹

⁸⁸ Norström och Thunved s. 251 ff.

⁸⁹ Prop. 1989/90:28 s. 66

⁹⁰ A. a., s. 66 f.

⁹¹ Ehlin s. 28

Den unges hälsa innefattar såväl fysisk som psykisk hälsa medan utveckling avser både social, känslomässig och intellektuell utveckling.⁹²

Före den 1 juli 1990 skulle en allvarlig fara för den unges hälsa eller utveckling föreligga för att ett omhändertagande skulle ske i beteendefallen. I jämförelse med miljöfallen krävdes det endast där att en fara förelåg. Toleransgränsen var alltså högre i beteendefallen och anledningen till det var att bestämmelsen i första hand tillämpades på äldre barn samt att varje avvikande beteende inte skulle behöva innebära att någon tvångsomhändertogs.⁹³ Begreppet fara ansågs vara alltför otydligt och opreciserat och idag räcker det att en påtaglig risk föreligger, oavsett om det rör sig om miljö- eller beteendefallen. Syftet med denna ändring var att man i ett så tidigt skede som möjligt, när det finns större möjligheter att vända en destruktiv utveckling, ska kunna ingripa mot yngre personer som missbrukar droger, begår brott eller i övrigt har sociala anpassningssvårigheter.⁹⁴

3.4 Samtycke till vården

Om den unge fyllt 15 år och inte samtycker till vården som planerats enligt SoL kan vård på frivilliga grunder inte genomföras utan istället blir LVU tillämplig. Samtycke till vård avser hela den planerade och behövliga vården och får inte styras av villkor av den som lämnar samtycket till att gälla en viss vårdform eller en viss begränsad tid.⁹⁵ Vid villkor i samtyckesrekvisitet prövar rätten om den enskildes önskemål om vård överensstämmer med det vårdbehov som socialnämnden anser är behövligt. En sådan prövning torde inte strida mot lagens syfte och innehåll. Huruvida vårdplanen är av betydelse eller ej i länsrätten gäller att rätten endast beslutar om den unge behöver beredas vård enligt LVU. Beslut i frågor om vårdens innehåll eller om placeringsform fattas inte av domstol. Däremot är vårdplanen av betydelse om samtycke lämnats till endast viss vård. Då har rätten till uppgift att avgöra om enbart en del av den behövliga vården är tillräcklig för att tillgodose den unges behov.⁹⁶

Det finns inga formella krav på hur samtycket bör vara utformat. Det kan vara muntligt, men helst bör det vara skriftligt och om möjligt göras på den upprättade vårdplanen. Det framgår mer tydligt vad samtycket avser om det avges skriftligt. Socialnämnden får på så vis ett bevis på att samtycke lämnats, men samtidigt avgränsar det nämndens befogenheter till vad den berörde samtyckt till. Ett lämnat samtycke kan återkallas när som helst oavsett om det lämnats muntligen eller skriftligen.⁹⁷ Ett återkallat samtycke kan medföra att behandlingsprogrammet troligtvis inte kommer att

⁹² SOSFS 1997:15/Kapitel 3

⁹³ Mattsson s. 79

⁹⁴ Prop. 1989/90:28 s. 62 f.

⁹⁵ Ehlin s. 29

⁹⁶ Mattsson s. 85 f.

⁹⁷ Norström och Thunved s. 244

genomföras. För att garantera den långsiktiga vården bör LVU ändå kunna tillämpas när det finns anledning att befara ett återkallat samtycke.⁹⁸

När den unge har fyllt 15 år finns en rätt att själv föra sin talan i mål och ärenden enligt LVU. Vid prövningen av om lagen ska tillämpas eller ej ska därmed den unges egen mening tillmätas betydelse.⁹⁹

Samtycke ska så långt möjligt respekteras, men om exempelvis tidigare avgivna löften brutits vid ett flertal tillfällen kan det ändå bli aktuellt att tillämpa tvångslagstiftningen.¹⁰⁰

⁹⁸ Mattsson s. 81

⁹⁹ Norström och Thunved s. 242

¹⁰⁰ Ehlin s. 29

4 Vilka är orsakerna till tvångsomhändertagandena?

4.1 Allmänt

Under början av 1900-talet pratade man inte särskilt mycket om barn och ungdomars problem utan tvångsomhändertagandena berodde oftast på föräldrarna. På 1930-talet orsakade missbruk hos föräldrarna tvångsomhändertaganden i 15 procent av fallen, men denna siffra steg med tiden och under 1970- och 1980-talen var den uppe i hela 75 procent. Exempelvis beskrev man fadern i ett ärende från 1930-talet som ”ofta drucken” och ”tycker om sprit”. I ett fall från 1980-talet där båda föräldrarna var missbrukare skrev man att ”fadern har ett 20-årigt missbruk bakom sig” och att ”modern sedan tidiga tonåren missbrukat narkotika” samt att det förekommer ett ”pågående missbruk”. Alkoholmissbruk var vanligare än narkotika- och blandmissbruk. Dessutom var det oftast modern som missbrukade.¹⁰¹ Liksom missbruksproblem var psykiska störningar mer hänförligt till modern än till fadern. Omdömeslöshet och retlighet kunde vara symtom på psykopatiska rubbningar. Att en person var starkt ångestfylld, nedstämd eller synnerligen nervös var tillräckligt för att det skulle vara tal om en psykisk störning. Skäl som kan hänföras till barnen själva är skolk eller psykiska problem, men dessa fall blev allt färre under 1970- och 1980-talen.¹⁰²

Idag ser det annorlunda ut då man tar stor hänsyn till både föräldrarnas och de ungas problem. Fortfarande omhändertas mer än dubbelt så många på grund av brister i hemmiljön jämfört med den unges eget beteende, sett över alla barn och ungdomar.¹⁰³ Å andra sidan befinner sig personer i åldrarna 18-21 år i en sådan situation att de ska kunna stå på egna ben och klara sig helt själva. För alla är inte detta möjligt utan det finns flera olika anledningar till varför samhället måste hjälpa till genom att i värsta fall tvångsomhänderta personer i denna åldersgrupp.

4.2 Vanliga orsaker

4.2.1 Statistik

Av samtliga personer i åldrarna 18-21 år som under år 2004 skrevs ut från LVU-vård efter att ha varit placerade på särskilda ungdomshem¹⁰⁴ var vid intagning 18 år eller äldre och i 57 procent av fallen var missbruk orsaken

¹⁰¹ Lundström s. 192 ff.

¹⁰² A. a., s. 194 ff.

¹⁰³ Statistik socialtjänst 2005:8

¹⁰⁴ Till dessa särskilda ungdomshem (§ 12-hem) återkommer jag i kap. 5.1.3

till placeringarna. Något annat socialt nedbrytande beteende som exempelvis skolproblem, upprepade rymningar, psykiska problem eller akut kris i den unges familj orsakade placeringar i 26 procent av fallen. Resterande 17 procent berodde på kriminalitet.¹⁰⁵ Sammanlagt fick 834 personer (559 pojkar och 275 flickor) i åldersgruppen 18-21 år vård någon gång under år 2004 med stöd av LVU, oavsett vilket år placeringarna påbörjades. Antalet nytillkomna som fick LVU-vård under samma år och för samma åldersgrupp uppgick till 13 personer (10 pojkar och 3 flickor). Med nytillkomna avses personer som inte hade varit placerade för vare sig SoL- eller LVU-vård under de fem år som föregick statistikåret.¹⁰⁶

4.2.2 Missbruk

I Sverige är det relativt få ungdomar som använder narkotika jämfört med övriga Europa. År 2003 genomfördes en undersökning bland ett slumpmässigt urval ungdomar i åldrarna 16-24 år. Av dessa uppgav 17 procent att de någon gång använt narkotika, vilket motsvarar 160 000 personer. Två procent hade använt narkotika de senaste 30 dagarna. De narkotikapreparat som oftast förekommer bland unga är cannabis, följt av ecstasy, amfetamin samt illegalt använda sömnmedel och lugnande medel. Under 2002 vårdades drygt 2 000 ungdomar i åldrarna 15-24 år för alkoholförgiftning. Av dessa var något fler pojkar, men antalet vårdade flickor ökar dock.¹⁰⁷

4.2.3 Psykiska problem

Ur ett internationellt perspektiv är hälsan mycket god hos barn och ungdomar i Sverige, men ett av de största folkhälsoproblemen är psykisk ohälsa. Allt fler vårdas för sina psykiska problem och under de senaste åren har försäljningen av antidepressiva läkemedel ökat kraftigt. Det förekommer även att ungdomar skär eller bränner sig själva och i värsta fall att de begår självmord. Hur vanligt det är med självmord bland unga är svårt att säga på grund av bristfällig statistik, men däremot vet man att fler flickor än pojkar gör självmordsförsök. Av dem som avlider i fullbordade självmord är flest pojkar och för män är det också den näst vanligaste dödsorsaken.¹⁰⁸

4.2.4 Kriminalitet

Bland de brott som begås av personer i åldrarna 18-20 år var det under år 2000 vanligast med brott mot narkotikastrafflagen. Därefter kom stöld, snatteri, olovlig körning, misshandel, skadegörelse, tillgrepp av fortskaffningsmedel, missbruk av urkund och rån m.m.¹⁰⁹ Ny forskning som Socialstyrelsen och Statens institutionsstyrelse (SiS) presenterat visar att för barn med ett allvarligt normbrytande beteende redan i barndomen väntar en

¹⁰⁵ SiS-rapport 2005:7 s. 45

¹⁰⁶ Statistik socialtjänst 2005:8

¹⁰⁷ SOU 2005:81 s. 77 f.

¹⁰⁸ A. a., s. 75 f.

¹⁰⁹ BRÅ-rapport 2002:19 s. 15

dyster framtid. En av två pojkar och en av fem flickor som redan före 13 års ålder har ett sådant allvarligt normbrytande beteende har ett kriminellt beteende även som vuxna. Det finns olika faktorer som kan orsaka detta, exempelvis är dessa barn mer hyperaktiva, allvarliga, aggressiva och helt enkelt har ett mycket svårhanterligt temperament. Hos föräldrarna kan negativa och ineffektiva uppfostringsmetoder samt bristfällig kvalitet i relationen mellan barn och föräldrar vara av betydelse. För att det normbrytande beteendet ska kvarstå över en längre tid krävs oftast ett flertal av dessa riskfaktorer. Åtgärder som kan stoppa denna utveckling är tidiga insatser som påbörjas redan i förskole- eller tidig skolålder samt att de pågår under en längre tid. Viktigt är att insatserna sätts in i flera miljöer och därmed bör de riktas mot både barnet och omgivningen.¹¹⁰

4.3 En undersökning av domar från länsrätten

Jag har studerat åtta stycken domar från länsrätten i Skåne län från juni år 2005 till januari år 2006. Det främsta syftet med att jag valde att åka till länsrätten och leta fram relevanta domar för just min uppsats var att se vad som vanligtvis orsakar att personer i åldrarna 18-20 år som bor här runtomkring oss måste tvångsomhändertas. Det var ganska svårt att hitta domar med tanke på min åldersbegränsning. De flesta domarna rörde personer som var yngre än 18 år och de domar jag hittade för denna period var de enda där man ansökte om vård enligt 1 och 3 §§ LVU för aktuell åldersgrupp. Jag valde att inte ta med domar på grund av omedelbara tvångsomhändertaganden.

I samtliga åtta fall har socialnämnden ansökt om vård enligt 1 och 3 §§ LVU för personer i åldrarna 18 (sex fall) respektive 19 år (två fall). Tidigare har en person fått andra insatser genom socialtjänsten och hela sex personer har blivit tvungna att omhändertas omedelbart enligt 6 § LVU. Den främsta orsaken till ansökningarna om vård för dessa personer var missbruk av beroendeframkallande medel (sju fall), mestadels narkotika men även alkohol och beroendeframkallande läkemedel som Rohypnol. Fyra av dessa fall kombinerades med kriminalitet.

4.3.1 Mål nr 9513-05

Av socialförvaltningens utredning präglades uppväxten för denna 18-åring av föräldrarnas och framförallt de äldre brödernas missbruk och kriminalitet. Själv använde han droger när han kände sig stressad och för att klara av obehagliga situationer som att vistas i offentliga miljöer. Han har dömts i domstol vid fyra tillfällen och genom den senaste domen från den 29 november år 2004 dömdes han för grov misshandel, grov fridskränkning, narkotikabrott och vapenbrott till slutet ungdomsvård i ett år. Efter samarbetssvårigheter med behandlings- och vårdpersonal placerades han

¹¹⁰ www.socialstyrelsen.se/Aktuellt/Nyheter/2005/nyhet051017a.htm

istället på ett ungdomshem. Även här uppstod problem när han vägrade att acceptera behandlingen och efter att han i april år 2005 avvikit från ungdomshemmet framkom att rymningen var planerad i samråd med föräldrarna. Till en början bestod hans kriminalitet främst i egendomsbrott, men med stigande ålder blev brotten allt grövre och idag handlar det uteslutande om narkotikabrott och brott riktade mot personer. Själv anser han att institutionsvård medför mer skada än nytta och då han tidigare varit föremål för omfattande insatser genom socialtjänsten finns det inget mer som sådan vård kan erbjuda honom. Istället vill han bo hos sin mamma och börja studera på bartenderskola. Han vill bearbeta sina problem genom att prata med en präst. Dessutom är han säker på att hans aggressioner och missbruk skulle försvinna om han fick tala ut med en psykolog. Länsrätten gör bedömningen att han löper en påtaglig risk att skada sin hälsa och utveckling på grund av missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet och socialt nedbrytande beteende. Då han ofta känner sig obekvämt i offentliga miljöer använder han droger i självmedicinerande syfte och därför är han i stort behov av behandling för sina psykiska problem. Mot denna bakgrund och då det inte finns något samtycke anser länsrätten att enda utvägen är att bereda honom vård med stöd av LVU.¹¹¹

Anledningen till att denna 18-åring är i behov av vård har alltså sina rötter i tidigare barndomen. Det största problemet är att han inte kunnat få hjälp och stöd i hemmet utan det är snarare familjen som till stor del orsakat att han befinner sig i denna situation. Först och främst finns ett behov av vård på grund av de psykiska problemen och därefter kan det bli lättare att få honom att avstå från missbruket.

4.3.2 Mål nr 10363-05

Samtliga fall jag har läst berör en, men just detta fall tyckte jag var hemskt med tanke på vilka fruktansvärda situationer en 18-årig tjej kan försätta sig i. Ända sedan 7 års ålder har hon varit familjehemsplacerad och idag bor hon i sitt fjärde familjehem. Av utredningen framgår att de tre tidigare familjehemmen valde att säga upp sitt uppdrag eftersom de tröttnade på hennes sociala oförmåga. Hon saknar helt konsekvenstänkande och har svårt att förstå att hennes destruktiva beteende med alkoholkonsumtion, fester, samlag med olika killar och skolkande får konsekvenser för hennes sociala situation. Oftast är det kompisarna som styr hennes liv och hon har svårt för att säga nej. Ibland är hon oanträffbar då hon kan försvinna flera dagar i följd utan att ha vare sig byteskläder eller hygienartiklar med sig. På så sätt blir hennes hygien lidande. Vid ett tillfälle gick hon över en mil mitt i natten längs med E22:an. En okänd man med HIV har våldtagit henne när hon följde honom hem, men hon blev inte smittad. Hon utsätter sin hälsa och utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av alkohol och för att få tag i sprit eller övernattningsmöjligheter utsätter hon sig även för viss prostitution. Det har framkommit att hon kan ha skadats vid förlossningen på grund av kortvarig syrebrist. Vid en helhetsbedömning föreligger en

¹¹¹ Länsrättens i Skåne län dom den 28 september 2005, mål nr 9513-05

påtaglig risk att hennes hälsa och utveckling skadas genom ett socialt nedbrytande beteende som avviker från samhällets grundläggande normer. För att garantera den långsiktiga vården bör den ges med stöd av LVU.¹¹²

Det framgår inte om denna tjej har bott tillsammans med sina föräldrar tidigare, men just nu bor hon lite varstans vilket innebär att hon utsätter sig för fara på olika sätt för att kunna betala för en sängplats. Detta kan undvikas om hon får bo på ett hem och i sin tur finns möjlighet att komma ur missbruket. Oftast kan en person tvångsomhändertas av flera olika anledningar då det blir som en ond cirkel där det ena destruktiva beteendet leder till det andra.

4.3.3 Mål nr 11154-05

I det enda fall där rekvisitet missbruk av beroendeframkallande medel inte var aktuellt ville socialnämnden tvångsomhänderta en 18-åring på grund av brottslig verksamhet och socialt nedbrytande beteende. År 1999 fick han diagnosen DAMP och det finns ett samband mellan hans personlighetsmässiga svaghet och risken för asocialt och kriminellt beteende. I skolan kunde han vara hotfull mot andra elever samt mot skolpersonal. När han blev stressad, orolig och nervös fick han utbrott och i samband med det blev han våldsam och slog okontrollerat omkring sig. I februari år 2004 blev han polisanmäld av rektor och en elev för hot vilket ledde till att han blev avstängd från skolan. Sammantaget har han varit aktuell på socialförvaltningen sedan mars år 2000. Fast han har fyllt 18 år uppvisar han inte mognad och utveckling därefter, vilket innebär att insatser med stöd av LVU anses vara lämpligare än insatser inom kriminalvården. I domskälen ifrågasatte man om inte brotten visade på ett vårdbehov redan på grund av brottslig verksamhet då han under senare tid fällts till ansvar för olaga hot, grov stöld, häleri och övergrepp i rättssak, samt att han i samband med tvångsomhändertagandet misstänktes för väskryckning och flera inbrott. I vart fall ger hans destruktiva och aggressiva beteende uttryck för en bristande social anpassning som innebär en påtaglig risk för att hans hälsa och utveckling skadas. Länsrätten valde därmed att bifalla socialnämndens ansökan om vård.¹¹³

Då denna 18-åring har DAMP borde det vara ”lättare” att göra något redan i ett tidigare skede. Man känner till att det finns ett samband mellan hans personlighetsmässiga svaghet och ett asocialt och kriminellt beteende. Händelserna i skolan borde därmed inte vara helt oväntade, men de hade kunnat undvikas då det funnits ett vårdbehov under en längre tid.

¹¹² Länsrättens i Skåne län dom den 11 oktober 2005, mål nr 10363-05

¹¹³ Länsrättens i Skåne län dom den 29 november 2005, mål nr 11154-05

5 Vilka placeringsalternativ finns?

5.1 Allmänt

Enligt 1924 års barnavårdslag skulle ingripanden ske när barnet var så vanartat att särskilda uppfostringsåtgärder krävdes för dess tillrättaförande och då kunde det bli aktuellt med en placering i skyddshem. För speciellt svårfostrade, andligt eller kroppsligt sjuka samt för de som var i behov av speciell tillsyn fanns särskilda skyddshem. Staten skulle ansvara för dessa medan landstingen hade huvudansvaret för övriga skyddshem. Ibland förekom kränkande behandlingsinslag i skyddshemmen, vilket resulterade i att de kraftigt kritiserades under 1930-talet. Skyddshemssakkunniga tillsattes för att göra en översyn av verksamheten och de ansåg att staten skulle ta över ansvaret för hela verksamheten samt att skolorna skulle delas in i yrkesskolor respektive skolhem. Processen som skulle förvandla skyddshemmen till statliga ungdomsvårdsskolor drog ut på tiden och 25 ungdomsvårdsskolor stod klara först år 1950. Rymningarna ökade i antal och för att förhindra dessa blev det nödvändigt att inrätta slutna avdelningar. Först under mitten av 1960-talet minskade efterfrågan av antalet platser och fortsatte så även in på 1970-talet. Socialutredningen kom dessutom med ett förslag om att ansvaret för institutionsvården borde åligga framförallt kommunerna, men till viss del även landstingen. Efter beslut av riksdagen fördes de statliga institutionerna över från staten till kommuner och landsting den 1 januari 1983, som fick delat ansvar.¹¹⁴

När det blir aktuellt med tvångsvård är det socialnämnden som beslutar var den unge ska placeras.¹¹⁵ Beslutet om LVU-vård kan tas utan att det behöver vara klart var placeringen blir. De placeringsalternativ som är vanligast för personer i åldrarna 18-21 år är hem för vård eller boende (HVB), familjehemsvård, hem med särskild tillsyn (§ 12-hem) och vård i det egna hemmet.¹¹⁶ Varje kommun ansvarar för att det finns tillgång till familjehem och hem för vård eller boende medan Statens institutionsstyrelse tillgodoser behovet av hem med särskild tillsyn. Idag vill socialförvaltningarna satsa på tidiga insatser genom att den unge antingen deltar i en öppenvårdsbehandling¹¹⁷ eller har en regelbunden kontakt med en särskilt utsedd kontaktperson. Syftet med detta ”mellantvång” i 22 § LVU är att förebygga dyra och ineffektiva institutionsplaceringar samt att ge socialtjänsten möjlighet att ingripa i ett tidigare skede oberoende av

¹¹⁴ SOU 1992:18 s. 28 f.

¹¹⁵ 11 § LVU

¹¹⁶ Statistik socialtjänst 2005:8

¹¹⁷ Begreppet öppenvård är inte direkt definierat, men kan betraktas som alla insatser som inte är heldygnsvård som vård i familjehem, hem för vård eller boende eller vård vid särskilt ungdomshem.

samtycke.¹¹⁸ De missförhållanden som ska ligga till grund för ett beslut om mellantvång är desamma som för tvångsvård med den skillnaden att en påtaglig risk inte behöver föreligga. Det är tillräckligt att omständigheterna är sådana att starka skäl talar för att farerekvisitet kommer att uppfyllas om den unge inte avbryter sitt destruktiva beteende.¹¹⁹ Det finns inga särskilda kvalifikationskrav för den som ska utses som kontaktperson, utan det är den unges och familjens behov av råd och stöd som bör vara avgörande. Kontaktpersonen ska aktivt och engagerat ingripa i olika krissituationer, men någon rutinmässig övervakning av den unge får däremot inte förekomma. Behandlingarna inom öppenvården kan bestå av stödsamtal med barn, unga eller föräldrar, parsamtal och familjeterapi. På senare tid har en del kommuner börjat med särskilda öppenvårdsprogram som i regel omfattar två terminer. Här får ungdomarna på framförallt dagtid delta i veckoprogram som omfattar behandling av olika slag, studier, idrott och andra fritidsaktiviteter.¹²⁰ Kommunerna använder även placeringsmöjligheter i form av stödboende för äldre ungdomar och syftet med det är liksom tidigare att minska kostnaderna.¹²¹

Mellantvånget har inte kommit till användning i någon större utsträckning då det inte finns medel för socialnämnden att genomföra insatser enligt 22 § LVU med tvång. Att den unge inte följer nämndens beslut är inte ett tillräckligt skäl för att ansöka om vård. I december 1997 var endast 28 personer utsedda som kontaktpersoner enligt LVU medan det är betydligt vanligare med kontaktpersoner enligt SoL.¹²²

För unga som bereds vård med stöd av 3 § LVU gäller att socialnämnden inom sex månader från verkställighet av beslutet och därefter senast var sjätte månad ska pröva om vården ska upphöra.¹²³ Lagen talar inte om vad som händer när sexmånadersprövningen inte iakttas, men det borde inte leda till att beslut om vård upphör att gälla. Vården ska alltid omprövas när den unge begär det. Likaså ska socialnämnden på eget initiativ pröva om vården kan upphöra när omständigheterna ger anledning till det.¹²⁴

5.1.1 Familjehemsvård

Under början av 1900-talet placerades en del barn utanför hemmet på olika familjehem. Anledningen till det var oftast ensamstående mödrar som inte klarade av att försörja sina barn. Intentionen har ända sedan denna tid varit att i första hand placera barn och ungdomar i familjehem och i andra hand på institution. I samband med att levnadsförhållandena förbättrades i landet minskade antalet familjehemsplacerade barn.¹²⁵

¹¹⁸ Bilaga till SOU 2005:81 s. 42

¹¹⁹ Norström och Thunved s. 295

¹²⁰ A. a., s. 296 f.

¹²¹ Ehlin s. 38

¹²² SOU 2004:122 s. 391

¹²³ 13 § LVU

¹²⁴ Norström och Thunved s. 277

¹²⁵ SOU 2005:81 s. 207

Med familjehem avses ett enskilt hem som på uppdrag av socialnämnden tar emot barn för stadigvarande vård eller fostran och vars verksamhet inte bedrivs yrkesmässigt.¹²⁶ Med yrkesmässig verksamhet avses sådan verksamhet som bedrivs kontinuerligt och i förvärvssyfte, exempelvis när två personer ägnar sig åt att vårda ett placerat barn på heltid. En undersökning visade att 28 procent av dem som arbetar på familjehem förvärvsarbetade heltid, 37 procent deltid och att 34 procent inte förvärvsarbetade alls.¹²⁷

På senare tid har det blivit allt svårare att rekrytera familjehem. De barn och ungdomar som placeras har ofta svåra problem som kräver mycket tid och stora insatser av de ansvariga. Har de dessutom ett vanligt arbete som måste skötas blir det svårt att få tiden att räcka till samtidigt som en del vill få tillgång till utbildning, stöd och handledning för att överhuvudtaget kunna klara av uppdraget. Vem som helst får inte arbeta inom familjehemsvården utan socialnämnden måste först utreda förhållandena i det enskilda hemmet och förutsättningarna för vård i hemmet. I utredningen ingår vanligtvis samtal med det planerade familjehemmet, kontroll med social-, brotts- och misstankeregister¹²⁸ samt inhämtande av referenser och läkarutlåtanden. I SoL anges inte vilka krav som ska ställas på ett familjehem, men socialnämnden har till uppgift att bedöma om en familj kommer att kunna ge ett barn den vård och fostran det behöver. Nämnden ska lämna såväl familjehem som vårdnadshavare det stöd och annan hjälp som de behöver. En familj som inte godkänts som familjehem i en kommun kan bli godkänd i en annan på grund av att de krav som ställs skiljer sig åt mellan olika kommuner. Det finns inga register för vare sig godkända eller inte godkända familjehem. Om ett hem i en annan kommun kan komma att bli familjehem skall däremot socialnämnden informera och samråda med den kommunen innan beslut om placering fattas.¹²⁹

I svensk lagstiftning är målet att barn och ungdomar ska återförenas med sina ursprungsfamiljer, men det är inte alltid möjligt. I första hand ska socialnämnden undersöka om den unge kan placeras hos en släkting eller annan närstående person. Om inte får socialtjänsten undersöka något av de familjehem som redan har placerade barn och se om det kan passa det aktuella barnets behov. Problemet med familjehem är att de är mer sårbara än andra institutioner. Vid kriser eller svårigheter står de ansvariga på familjehemmen ensamma utan andra vuxna som kan avlasta eller ta över. I sådana situationer anser därför SiS att socialnämnden bör ha en beredskap som kan förstärka familjehemmet för att helt enkelt kunna motverka sammanbrott i vården.¹³⁰

¹²⁶ 3 kap. 2 § socialtjänstförordningen

¹²⁷ SOU 2005:81 s. 209

¹²⁸ Rikspolisstyrelsen ska föra ett register med uppgifter om dem som är skäligen misstänkta för brott. Uppgift om misstanke om brott för vilket åtal har väckts ska också lämnas om det begärs av en socialnämnd i ärenden om exempelvis åtgärder enligt LVU.

¹²⁹ SOU 2005:81 s. 210 ff.

¹³⁰ Statens institutionsstyrelses yttrande över SOU 2005:81 s. 3

5.1.2 Hem för vård eller boende (HVB-hem)

Med hem för vård eller boende avses ett hem inom socialtjänsten som tar emot enskilda för vård eller behandling i förening med ett boende. Om ett sådant hem drivs av ett bolag, en förening, en samfällighet, en stiftelse eller en enskild individ krävs dessutom att verksamheten bedrivs yrkesmässigt.¹³¹ För att bedriva denna verksamhet krävs länsstyrelsens tillstånd och dessutom måste kraven på god kvalitet och säkerhet vara uppfyllda,¹³² vilket innebär att den som förestår verksamheten har lämplig utbildning, tidigare erfarenhet och vitsordad personlig lämplighet. Lokaler och utrustning ska också uppfylla vissa krav.¹³³

Sedan år 2001 finns bestämmelser om obligatorisk registerkontroll av personal inom förskoleverksamhet, skola och skolbarnomsorg. Liknande krav när personal anställs vid HVB-hem finns inte. Denna heldygnsvård är ett mycket omfattande ingripande för den enskilde och därmed ställs höga krav på verksamheten beträffande den enskildes skydd mot olika former av övergrepp. Ett par uppmärksammade fall har förekommit under senare år där det framkommit att tungt belastade kriminella personer anställts vid hemmen. Lagen och förordningen om belastningsregister respektive lagen och förordningen om misstankeregister medger att vissa uppgifter ur dessa register inför anställning eller uppdrag lämnas ut till den som har befogenhet att besluta om anställning av personal inom bland annat vård av barn eller ungdom. Detta är inte tillräckligt utan Socialstyrelsen anser att registerkontroll bör vara obligatorisk när personal anställs vid hem för vård eller boende.¹³⁴ Länsstyrelserna, som tillsammans med kommunerna ansvarar för tillsynen av dessa verksamheter, saknar idag möjligheter att med omedelbar verkan förbjuda fortsatt verksamhet vid ett HVB-hem. Ett förbud är endast möjligt om det föreligger allvarliga missförhållanden, men Socialstyrelsen anser att det borde vara tillräckligt med att det finns en uppenbar risk för den placerades hälsa eller säkerhet.¹³⁵

Ungdomar som omhändertagits eller beretts vård med stöd av LVU kan ibland placeras på ett HVB-hem under endast en kortare period då det behöver utredas vilken behandling som är mest lämplig. Det kan även vara fråga om observation, placering i avvaktan på en familjehemsplacering eller ett placeringsalternativ för barn och unga som har ett komplicerat vårdbehov och behöver en långvarig kvalificerad behandlingsinsats. Oftast är det äldre barn och ungdomar som placeras på institution, eftersom det inte är bra för små barn att bo där utan en förälder.¹³⁶

¹³¹ 3 kap. 1 § socialtjänstförordningen

¹³² 7 kap. 1-2 §§ SoL

¹³³ Norström och Thunved s. 146

¹³⁴ www.sos.se/fulltext/107/2004-107-6/2004-107-6.htm s. 4 f.

¹³⁵ A. a., s. 3

¹³⁶ Ehlin s. 40

5.1.3 Hem med särskild tillsyn (§ 12-hem)

Som jag tidigare nämnt blev det allt vanligare med ungdomsvårdsskolor under 1950-talet och dessa var den närmaste motsvarigheten till dagens hem med särskild tillsyn. Fram till den 1 januari år 1983 hade staten ansvaret för institutionsvården då istället kommuner och landsting tog över. Drygt tio år senare, den 1 april år 1994, tog staten åter igen över ansvaret för de särskilda ungdomshemmen och SiS är den förvaltningsmyndighet som idag bedriver vård och behandling av ungdomar med tung psykosocial problematik. Vården syftar till att hjälpa de unga till mognad och utveckling samt att skapa förutsättningar för ett liv utan våld, droger och kriminalitet.¹³⁷

Hemmen har fått sin benämning efter 12 § LVU som säger att det ska finnas särskilda ungdomshem för unga som på grund av sitt eget beteende behöver stå under särskilt noggrann tillsyn. Ett ”behov av särskild tillsyn” föreligger när vården inte kan genomföras utan de särskilda tvångsbefogenheter som ett § 12-hem har. Vanligtvis innebär detta att annan vård först provas och efter upprepade misslyckanden återstår endast alternativet att placera den unge på ett hem med särskilt noggrann tillsyn. För att bespara de unga bördan av dessa misslyckanden kan man försöka ta reda på vilka egenskaper som utmärker de ungdomar som inte kan tillgodogöra sig annan vård och därmed placera dem på ett § 12-hem redan i ett tidigt skede.¹³⁸ Det som skiljer § 12-vården från annan institutionsvård är de särskilda tvångsbefogenheterna. Dessutom har de särskilda hemmen tillgång till läsbara platser samt en högre personaltätet. Skolgång är en viktig del av behandlingen och då det finns tillgång till många lärare har ungdomarna en möjlighet att komplettera sin utbildning. På alla § 12-hem finns grundskoleundervisning och en del har även utbildning på gymnasienivå.¹³⁹ Den 1 juli år 2003 infördes en ny bestämmelse om vård i enskildhet¹⁴⁰ och innebär att en intagen på en låst eller liknande enhet hindras från att träffa andra intagna. Det handlar här om isolering som får pågå under högst två månader i följd och kan tillgripas om det krävs med hänsyn till den intagnes speciella behov av vård, hans eller hennes säkerhet eller övriga intagnas säkerhet. Om ordningen inte kan upprätthållas på grund av att den unge är våldsam eller berusad kan beslut om avskildhet tas.¹⁴¹ Med det avses alla situationer på hemmet där den unge hindras att träffa andra intagna. Den unge får aldrig hållas i avskildhet i mer än 24 timmar i följd och endast kontakt med personal är möjlig. Då många intagna behandlas för missbruksproblem av olika slag får kroppsvisitationer ske vid ankomster till hemmet.¹⁴² Ytterligare en begränsning i den unges personliga integritet innebär att han eller hon kan tvingas lämna blod-, urin- eller utandningsprov för att kontrollera om personen är påverkad av alkohol, narkotika, andra berusningsmedel, hälsofarliga varor eller dopningsmedel. För rätt till

¹³⁷ www.stat-inst.se – Faktablad från SiS.

¹³⁸ SOU 1992:18 s. 57

¹³⁹ www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=68

¹⁴⁰ 15 b § LVU

¹⁴¹ 15 c § LVU

¹⁴² 17 § LVU

provtagning krävs att det föreligger en misstanke som är välgrundad. Att den unge vägrar lämna prov eller att taget prov är positivt får inte leda till bestraffning.¹⁴³

De särskilda ungdomshemmen är till för alla barn och ungdomar i åldrarna 12-21 år som är i behov av vård och behandling. I regel inleds vistelsen med en utredningsfas som pågår under cirka två månader för att utreda den unges problem och bakgrund. Därefter utarbetas en individuell behandlingsplan med hänsyn till vad som kommit fram under utredningen och denna ska på bästa sätt tillgodose den unges problem och behov.¹⁴⁴ Att § 12-hemmen har karaktären av ”totala” institutioner innebär att de ger insatser dygnet runt med en hög grad av kontroll, omsorg och struktur. Därför vill man av både ekonomiska och behandlingsmässiga skäl att vården så fort som möjligt ska övergå i andra former som är billigare och mindre ingripande för den unge.¹⁴⁵ Vistelsetiderna på hemmen varierar mellan några veckor vid akutplaceringar till flera år vid behandlingsplaceringar.¹⁴⁶ För många av dem som kommer till § 12-hemmen för akutvård eller utredning finns inget behov av att stanna för fortsatt vård. Främst socialtjänsten har då till uppgift att slussa vidare den unge, men hemmet ska underlätta detta arbete genom att beskriva den unges behandlingsbehov så att placering och behandling kan göras bättre. De som behöver vård och behandling under en längre tid kan ibland vara i behov av andra insatser, exempelvis tandvård eller psykiatrisk vård, vilket kräver att hemmet kan samarbeta med andra vårdgivare. På grund av störande beteende hos en del unga kan komplikationer uppstå när andra vårdgivare inte vet hur de ska hantera personer med dessa problem. Enligt en undersökning är psykiskt störda ungdomar de som orsakar de största behandlingsproblemen på § 12-hemmen då de genom sitt kraftiga utagerande beteende skrämmer personalen.¹⁴⁷

5.1.4 LVU i hemmet

Vård enligt LVU ska alltid inledas utanför det egna hemmet.¹⁴⁸ En hemplacering kan bli aktuell i ett senare skede av våden om det bedöms vara bäst för den unge. Anses det vara nödvändigt kan den unge åter igen tas ifrån sitt hem så länge beslut om vård med stöd av LVU gäller. Innan den unge placeras i sitt eget hem måste vissa garantier för en betryggande omvårdnad finnas då det kan vara skadligt för den unge att byta miljö flera gånger.¹⁴⁹ Vård i det egna hemmet får inte vara ett alternativ när personalen på en institution inte klarar av att ta hand om den unge. Sådana situationer kräver andra lösningar beroende på hur det ser ut i det enskilda fallet.¹⁵⁰

¹⁴³ Nordlöf s. 80

¹⁴⁴ www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=68

¹⁴⁵ SOU 1992:18 s. 82

¹⁴⁶ www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=68

¹⁴⁷ SOU 1992:18 s. 86 f.

¹⁴⁸ 11 § LVU

¹⁴⁹ Norström och Thunved s. 270

¹⁵⁰ Ehlin s. 41

5.1.5 Eftervård

När en person avslutar sin placering i familjehem, HVB-hem eller § 12-hem finns oftast ett fortsatt behov av stöd. Många av de ungdomar som aldrig varit placerade har möjlighet att bo kvar i föräldrahemmet långt efter det att de fyllt 18 år. När de väl har flyttat kan de ändå fortsätta att återvända hem vid ett flertal tillfällen. För dem som varit LVU-placerade finns inte alltid samma möjlighet. Tvångsvården kan ha lett till förlorad kontakt med ursprungsfamiljen och det är inte säkert att familjehemmet åter igen kan ta emot den unge för att tillgodose dennes stödbehov. På grund av bristande utbildning blir det oftast svårt att komma in på arbetsmarknaden och i kombination med olika psykosociala problem är utgångsläget betydligt sämre än för många andra ungdomar. De som hamnar i ”rätt” kommun kan få bo kvar i hemmet åtminstone till dess att gymnasieutbildningen är avslutad medan andra kan tvingas flytta med omedelbar verkan. Kommunen brukar hjälpa den unge med att hitta en bostad, men i övrigt får han eller hon klara sig själv genom att i första hand söka socialbidrag.¹⁵¹

Samhällets ansvar i denna fråga varierar beroende på vilket land man befinner sig i. I USA och Kanada finns särskilda program för att ge stöd till unga som lämnar vården. I Danmark kan ungdomar få stöd av en personlig rådgivare eller kontaktperson och dessutom ges möjlighet att få bo kvar i ett familjehem eller på en institution upp till 22 års ålder. Några motsvarande bestämmelser för samhällets ansvar finns inte i Sverige. Här pekar man istället på föräldrabalkens bestämmelser om föräldrars underhållsskyldighet som upphör när barnet fyller 18 år. Går däremot barnet i skolan vid denna tidpunkt eller återupptar skolgången innan 19 års ålder blir föräldrarna underhållsskyldiga så länge skolgången pågår, dock längst till dess barnet fyller 21 år.¹⁵²

5.2 Statistik

Av de 834 personer i åldrarna 18-21 år som någon gång under år 2004 fick vård med stöd av LVU placerades 35 % på HVB-hem (34 % pojkar och 37 % flickor). På § 12-hem placerades 24 % (28 % pojkar och 16 % flickor) och lika många hamnade på familjehem (20 % pojkar och 33 % flickor). I det egna hemmet placerades 13 % (15 % pojkar och 9 % flickor) och för resterande 4 % blev det aktuellt med en annan placeringsform (3 % pojkar och 5 % flickor). Av de 13 nytillkomna under samma år placerades 9 personer på § 12-hem (7 pojkar och 2 flickor) och 4 personer på HVB-hem (3 pojkar och 1 flicka).¹⁵³

¹⁵¹ SOU 2000:77 s. 154 f.

¹⁵² A. a., s. 155

¹⁵³ Statistik socialtjänst 2005:8

6 Lagar som skulle kunna tillämpas istället för LVU

6.1 Brottsbalken

6.1.1 Allmänt

Enligt äldre bestämmelser i BrB skulle lagöverträdare i åldrarna 15-18 år tillrättas inom ramen för BvL. Huvudregeln för åldersgruppen 18-20 år var den motsatta genom att kriminalvården blev aktuell istället för barnvården.¹⁵⁴ Idag ser bestämmelserna annorlunda ut då personer ända upp till 21 års ålder kan bli föremål för socialtjänsten, men först och främst ska de tas om hand av kriminalvården. Endast om vård enligt LVU anses vara lämpligare än annan vård finns en möjlighet för socialtjänsten att ingripa.¹⁵⁵ I straffrättsligt hänseende särbehandlas unga lagöverträdare i Sverige, eftersom ingripanden måste anpassas till den unges brist på mognad, begränsade erfarenhet och andra särskilda förhållanden. Huruvida BrB eller LVU ska bli tillämplig beror på flera faktorer. Att endast se till de brottsliga gärningarna är inte tillräckligt utan hela den unges situation måste beaktas. Socialtjänsten som har det övergripande ansvaret för de ungas sociala situation ansvarar även för vården av unga som begår brott. När samtidigt det allmänna har till uppgift att ingripa mot unga som begår brott och ställa dem inför rätta kan konflikter uppstå då dessa intressen ibland kan framstå som svårförenliga.¹⁵⁶

6.1.2 Påföljdsval

6.1.2.1 Överlämnande till vård inom socialtjänsten

Kan den som är under 21 år och som begått brottslig gärning bli föremål för vård eller annan åtgärd enligt LVU får rätten enligt 31 kap. 1 § BrB överlämna åt socialnämnden att föranstalta om erforderlig vård inom socialtjänsten. Före reformeringen av straffsystemet år 1999 hade domstolen ingen kontroll över påföljdens innehåll och när det gällde förutsebarhet¹⁵⁷, proportionalitet¹⁵⁸ och konsekvens¹⁵⁹ ansågs regleringen vara bristfällig.

¹⁵⁴ Bramstång s. 58 f.

¹⁵⁵ Se kap. 3.2

¹⁵⁶ Dir. 2002:95 s. 1

¹⁵⁷ Begreppet förutsebarhet innebär här att påföljden ska vara utformad så att den dömde redan på förhand får klart för sig vad den kommer att innebära.

¹⁵⁸ Proportionalitetsprincipen innebär att det ska finnas en balans mellan brott och samhällets reaktioner. I överensstämmelse med denna princip infördes den nya påföljden ungdomstjänst.

¹⁵⁹ Begreppet konsekvens var tidigare svårt att upprätthålla i samband med att vård enligt SoL blev aktuell. Om samtycket till vård togs tillbaka uteblev samhällets reaktion på brott. Vid vård med stöd av SoL ska det nu finnas en särskild föreskrift (se nästa sida) så att det på ett tydligt sätt framgår vad som förväntas av den unge.

Idag måste socialnämnden upprätta en vårdplan. Dessutom får ett överlämnande endast ske om socialtjänstens planerade åtgärder framstår som tillräckligt ingripande för att det ska kunna utgöra en tillfredsställande reaktion på brottet. Avgörande för om påföljden är tillräckligt ingripande kan vara att den skärps genom kombination med dagsböter eller ungdomstjänst. Ungdomstjänsten är utformad med samhällstjänst som förebild. Båda formerna innebär oavlönat arbete och för ett åläggande krävs den tilltalades samtycke. Den största skillnaden är att ungdomstjänsten är kortare, lägst 20 och högst 100 timmars arbete, medan samhällstjänst är lägst 40 och högst 240 timmar. Påföljden kan också skärpas genom särskild föreskrift om att den dömde ska biträda den skadelidande med eget arbete i syfte att avhjälpa eller begränsa skada på egendom som uppkommit genom brottet.¹⁶⁰

Domstolen bör vid sin bedömning väga in om de planerade insatserna ska göras med stöd av SoL eller LVU, karaktären och omfattningen av vårdinsatserna samt vårdtiden. Överlämnande till vård kan komma i fråga när någon, som på grund av tidigare kriminalitet är föremål för vård enligt LVU, lagförs för nya brott. Likaså om den unge på grund av just den brottslighet målet rör redan blivit omhändertagen enligt LVU kan domstol lämna över ärendet till socialtjänsten. Framgår det av vårdplanen att den tilltalade ska bli föremål för vård har domstolen till uppgift att föreskriva att den unge ska genomgå denna. På så sätt får den unge klart besked om vad han eller hon ska genomgå i fråga om vård och behandling, men även vad som allmänt förväntas av den unge. En sådan föreskrift får dock endast meddelas när det är aktuellt att vidta åtgärder med stöd av SoL efter att den dömde lämnat sitt samtycke. Domstolen kan inte föreskriva att den unge ska underkasta sig tvångsvård enligt LVU.¹⁶¹

Efter ansökan av åklagare kan förordnandet om överlämnande till vård undanröjas och ersättas av annan påföljd. Om den dömde exempelvis bryter mot en föreskrift om ungdomstjänst har domstolen först möjlighet att meddela varning. Då krävs det att varningen anses vara en tillräcklig åtgärd. Undanröjande bör inte ske vid varje fall av avvikelse utan när den dömde tydligt visar genom sitt agerande att det inte finns någon avsikt att följa vad som förutsattes vid överlämnandet. Enligt förarbetena ska mindre allvarlig misskötsamhet vid enstaka tillfällen inte leda till ett undanröjande.¹⁶²

I valet mellan fängelse och vård bör stor hänsyn tas till individen, eftersom åldern inte kan avgöra den unges mognad och utveckling. Konfliktsituationer kan uppstå när unga personer gör sig skyldiga till omfattande brottslighet av allvarligt slag. Dessa personer är oftast störda i sin utveckling och med hänsyn till brottets straffvärde väljer domstolarna att döma till ett frihetsstraff istället för vård som är mer vanligt vid mindre svårartad brottslighet. Samtidigt kan svårartad brottslighet vara en kraftig indikation på att den unge är i behov av vård och stöd från socialtjänsten.

¹⁶⁰ Nordlöf s. 223 ff.

¹⁶¹ Jareborg och Zila s. 50

¹⁶² Kommentarer till Brottsbalken del III s. 38:5 f.

Med hänsyn till samhällsskyddet och allmänpreventiva krav måste man vara säker på att personer som gjort sig skyldiga till grova brott får vård som leder till positiva resultat. Förr var det inte tillräckligt att vård enligt LVU skulle vara lämpligare än annan vård, utan den skulle vara ”uppenbart” lämpligare. Skälet till att detta krav togs bort var just att vård inom socialtjänsten skulle användas i större utsträckning som ett alternativ till fängelsestraffet.¹⁶³

Under år 2003 dömdes 223 personer i åldrarna 18-20 år till påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten och 50 av dessa kombinerades med ungdomstjänst.¹⁶⁴

6.1.2.2 Fängelse

För brott som någon begått efter det att han fyllt 18 men innan han fyllt 21 år får rätten döma till fängelse endast om det med hänsyn till gärningens straffvärde eller annars finns särskilda skäl.¹⁶⁵ Denna bestämmelse innebär att den begångna gärningen ska ha ett högt straffvärde och ”annars finns särskilda skäl” syftar på brottslighetens art eller tidigare brottslighet.

Att det krävs särskilda skäl för fängelse bör vara skäl som är starkare än skäl för fängelse enligt 30 kap. 4 § andra stycket BrB, som innebär att rätten får utöver brottslighetens straffvärde och art beakta att den tilltalade tidigare gjort sig skyldig till brott. Anser man i vanliga fall att straffvärdet är ett år eller mer blir det fängelse, men denna ettårspresumtion gäller inte för unga lagöverträdare. För en 18-åring krävs ett lägsta straffvärde på 2 år, 19-åring 1 år och 6 månader samt 20-åring 1 år och 4 månader.¹⁶⁶ När domstolen bestämmer straffvärdet av ett brott ska hänsyn tas till gärningsmannens förmåga att inse brottets effekter. Den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit men också vad gärningsmannen har insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han haft ska beaktas av domstolen.¹⁶⁷ Likaså bör artbrottskaraktären vara särskilt framträdande. För att återfall ska kunna utgöra särskilt skäl måste det vara fråga om upprepade återfall. Hur många tidigare domar som bör föreligga för att det ska bli aktuellt med ett fängelsestraff har inte varit möjligt att ange i lagen, men faktorer som brottens art och svårhet, tiden mellan brotten och gärningsmannens ålder är av stor betydelse.¹⁶⁸

En annan bestämmelse om lindrigare straff för ungdomar innebär att om någon har begått brott innan han har fyllt 21 år skall hans ungdom beaktas särskilt vid straffmätningen. Därmed får domstolen döma till ett lindrigare straff än vad som egentligen är föreskrivet för brottet.¹⁶⁹ Syftet med denna

¹⁶³ Kommentar till Brottsbalken del III s. 31:36

¹⁶⁴ SOU 2004:122 s. 184

¹⁶⁵ 30 kap. 5 § 2 st. BrB

¹⁶⁶ Jareborg och Zila s. 157

¹⁶⁷ 29 kap. 1 § 2 st. BrB

¹⁶⁸ Kommentar till Brottsbalken del III s. 30:26

¹⁶⁹ 29 kap. 7 § 1 st. BrB

regel är att hålla så många ungdomar som möjligt borta från fängelserna och om det inte helt kan undvikas bör vistelsen göras kortvarig. Det är endast åldern vid brottet i sig som avgör hur stor den s.k. ungdomsrabatten bör vara. För en 18-åring kan straffet sättas ned med 45-55 %, 19-åring 30-40 % samt 20-åring 20-30 %. Riktlinjerna anses vara godtagbara, men av HD:s domar kan man inte direkt utläsa hur stor rabatten bör vara vid fängelse. I exempelvis NJA 1989 s. 870 gav HD 75 procents rabatt till både en 17-åring och en 18-åring.¹⁷⁰ Ingen får dömas till fängelse på livstid för brott som han har begått innan han fyllt 21 år.¹⁷¹

Antalet fängelseintagna i åldrarna 18-20 år har sjunkit under de senaste åren. År 1993 togs 778 personer i denna åldersgrupp in i fängelse och år 2003 var siffran nere i 567 personer¹⁷², vilket utgör fem procent av samtliga personer som intagits i anstalt under år 2003.¹⁷³

6.1.2.3 Böter

Böter är den lindrigaste påföljden och kan dömas ut i form av dagsböter, penningböter eller normerade böter. Påföljden är vanlig bland unga lagöverträdare och lämplig om något vårdbehov hos den unge inte föreligger. Enligt huvudregeln ska böter utdömas i dagsböter. Vid fastställandet av antalet dagsböter skall hänsyn tas till brottets svårhetsgrad, men även till tidigare brottslighet. Antalet dagsböter ska bestämmas till lägst 30 och högst 150. Om det är fråga om ett gemensamt straff för flera brott får antalet dagsböter uppgå till 200. Dagsbotens storlek bestäms med hänsyn till den tilltalades ekonomiska förhållanden, exempelvis inkomst, förmögenhet och försörjningsskyldighet. Varje dagsbot kan vara lägst 30 kr och högst 1000 kr.¹⁷⁴ Dagsbotens belopp får jämkas om det finns särskilda skäl.¹⁷⁵ Den unges ålder kan vara ett sådant särskilt skäl. Liksom vid fängelse gäller ungdomsrabatten även avseende böter. För personer i åldrarna 18-20 år kan bötesstraffet sättas ned med 25 procent.¹⁷⁶ Som förmildrande omständighet ska dessutom särskilt beaktas om den tilltalades handlande stått i samband med hans uppenbart bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga.¹⁷⁷

Med penningböter avses på förhand fastställda belopp för ett straffbelagt beteende. Lägsta penningböter är 100 kr och högst 2000 kr. Vid gemensamt straff får beloppet gå upp till 5000 kr. Normerade böter bestäms efter värdet av den vinst som den brottslige gjort eller efter annat liknande värde. Syftet med normerade böter är att lagöverträdaren drabbas av en kännbar ekonomisk förlust. Storleken på bötesbeloppet är inte fastställt enligt lag.¹⁷⁸

¹⁷⁰ Jareborg och Zila s. 153

¹⁷¹ 29 kap. 7 § 2 st. BrB

¹⁷² BRÅ kriminalstatistik 2003, tabell 5.5

¹⁷³ A. a., tabell 5.16

¹⁷⁴ Nordlöf s. 179 f.

¹⁷⁵ 25 kap. 2 § 2 st. BrB

¹⁷⁶ Jareborg och Zila s. 153

¹⁷⁷ 29 kap. 3 § 1 st. 3 BrB

¹⁷⁸ Nordlöf s. 181

Under år 2003 dömdes 1961 personer i åldrarna 18-20 år till böter.¹⁷⁹

6.1.2.4 Villkorlig dom

Villkorlig dom är en lindrigare påföljd än fängelse och kan bli aktuell när en bötespåföljd inte är möjlig eller bedöms som otillräcklig. Som skäl för villkorlig dom istället för fängelse ska domstolen beakta om det saknas särskild anledning att befara att den tilltalade kommer att göra sig skyldig till fortsatt brottslighet.¹⁸⁰ Istället för en frihetsberövande påföljd underkastas den tilltalade en prøvotid på två år under vilken han eller hon måste vara skötsam och efter förmåga försöka försörja sig. Om den dömde inte iakttar vad som åligger honom enligt domen får domstolen besluta om varning, ändra tidigare meddelad föreskrift eller undanröja den villkorliga domen och bestämma annan påföljd för brottet. En villkorlig dom kan också undanröjas om den dömde begår nya brott under prøvotiden. När en villkorlig dom undanröjs bör lämpligen i första hand fängelse bli tillämplig som påföljd. En villkorlig dom får som huvudregel förenas med dagsböter. Likaså kan villkorlig dom förenas med samhällstjänst, men denna form av oavlönat arbete kräver den tilltalades samtycke.¹⁸¹

Att en ung lagöverträdare ådöms en villkorlig dom innebär att rätten inte funnit något vårdbehov. En villkorlig dom utgör därmed hinder för tvångsingripanden med stöd av LVU.¹⁸²

År 2003 dömdes 1336 personer i åldrarna 18-20 år till villkorlig dom. I 471 fall ingick samhällstjänst i påföljden.¹⁸³

6.1.2.5 Skyddstillsyn

Liksom villkorlig dom är skyddstillsyn ett lindrigare straff än fängelse och får ådömas när påföljden inte kan stanna vid böter. Som skäl för skyddstillsyn ska domstolen beakta om det finns anledning anta att en sådan påföljd kan bidra till att den tilltalade avhåller sig från fortsatt brottslighet.¹⁸⁴ Skyddstillsyn är mer ingripande än villkorlig dom fast att de betraktas som lika svåra påföljder. Skyddstillsyn fortgår under en prøvotid av tre år och ska dessutom vara förenad med övervakning under vanligen ett år. Skyddstillsyn kan liksom villkorlig dom förenas med dagsböter, men här finns ingen presumtion för en kombination med böter. Skyddstillsyn kan också kombineras med s.k. kontraktsvård eller fängelse i lägst 14 dagar och högst tre månader. Vid en kombination med fängelse kan skyddstillsyn inte förenas med böter. Kontraktsvård innebär att den tilltalade förklarar sig villig att gå igenom lämplig behandling under förutsättning att missbruk av

¹⁷⁹ SOU 2004:122 s. 184

¹⁸⁰ Thunved, Clevesköld och Thunved s. 146

¹⁸¹ Nordlöf s. 198 ff.

¹⁸² A. a., s. 202

¹⁸³ SOU 2004:122 s. 184

¹⁸⁴ Thunved, Clevesköld och Thunved s. 147

beroendeframkallande medel eller något annat särskilt förhållande som kräver vård eller annan behandling har bidragit till att brottet begåtts. Alltså krävs den tilltalades samtycke för kontraktsvård. Skyddstillsyn kan kombineras med föreskrift om samhällstjänst förutom när skyddstillsyn kombineras med fängelse.¹⁸⁵

Om skyddstillsynen undanröjs efter exempelvis misskötsamhet i form av ny brottslighet kan annan påföljd ådömas istället vilket i praktiken innebär fängelse.¹⁸⁶

Under år 2003 dömdes 1049 personer i åldrarna 18-20 år till skyddstillsyn. I 84 fall hade skyddstillsynen förenats med fängelse, med kontraktsvård i 45 fall och med samhällstjänst i 228 fall.¹⁸⁷

6.2 Lagen om vård av missbrukare i vissa fall

6.2.1 Allmänt

Missbrukarvården bedrivs av landstingen, kommunerna och staten. Landstingen har främst hand om avgiftning och läkemedelsassisterad behandling för både alkohol- och narkotikaproblem vid beroendekliniker eller psykiatriska kliniker. Socialtjänsten i kommunerna bedriver vård både i öppna former och på institutioner inriktat på behandling och psykosocialt stöd. Staten bedriver missbruksbehandling inom kriminalvården samt tvångsvård enligt lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall (LVM).¹⁸⁸ De LVM-hem SiS ansvarar för inriktar sig mot olika målgrupper och är till för dem som behöver stå under särskilt noggrann tillsyn. Det finns hem för exempelvis missbrukare med psykiatriska diagnoser, våldsbenägna missbrukare, gravida missbrukare eller missbrukare med särskilt omvårdnadsbehov.¹⁸⁹ Vistelsen på ett LVM-hem inleds vanligtvis med avgiftning och en utredning av missbrukarens problem och behov. Vården på hemmet får pågå under högst sex månader och ska så snart det är möjligt övergå till öppnare former.¹⁹⁰

Om missbrukaren samtycker till vård tillämpas bestämmelserna i SoL. Finns inget samtycke blir istället tvångsvårdslagstiftningen i LVM tillämplig. Syftet med att länsrätten beslutar om tvångsvård är att avbryta ett livshotande missbruk av alkohol, narkotika eller flyktiga lösningsmedel samt att motivera missbrukaren till behandling under frivilliga former.¹⁹¹

¹⁸⁵ Jareborg och Zila s. 47 f.

¹⁸⁶ A. a., s. 49

¹⁸⁷ SOU 2004:122 s. 184

¹⁸⁸ SOU 2005:82 s. 27

¹⁸⁹ www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=28

¹⁹⁰ A. a.

¹⁹¹ www.dom.se/templates/DV_InfoPage_861.aspx

Om vård med stöd av LVM inte kan anordnas finns möjlighet att döma till annan påföljd.¹⁹²

En person som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning får inte dömas till fängelse. Om rätten i ett sådant fall finner att inte heller någon annan påföljd bör ådömas, skall den tilltalade vara fri från påföljd.¹⁹³ En tilltalad som inte övertygas om brott men behöver psykiatrisk tvångsvård kan beredas sådan med stöd av LPT.¹⁹⁴

6.2.2 Grunder för tvångsomhändertagande

För ett omhändertagande enligt LVM krävs att socialnämnden får in en anmälan från exempelvis missbrukarens läkare, socialsekreterare eller någon nära anhörig. Därefter ska socialnämnden inleda en utredning och om man där fastställer att det finns ett behov av vård går en begäran vidare till länsrätten. Idag bifaller länsrätten en sådan begäran i så gott som samtliga fall.¹⁹⁵

Enligt 4 § första stycket LVM skall tvångsvård beslutas om någon till följd av ett fortgående missbruk av alkohol, narkotika eller flyktiga lösningsmedel är i behov av vård för att komma ifrån sitt missbruk. Vårdbehovet ska inte kunna tillgodoses enligt SoL eller på något annat sätt och till följd av missbruket utsätter han sin fysiska eller psykiska hälsa för allvarlig fara, löper en uppenbar risk att förstöra sitt liv, eller kan befaras komma att allvarligt skada sig själv eller någon närstående. Andra stycket innebär att om någon för kortare tid ges vård med stöd av lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård (LPT) hindrar detta inte ett beslut om tvångsvård enligt LVM. Missbrukaren kan exempelvis drabbas av en alkoholpsykos under avgiftningsfasen som omedelbart kräver psykiatrisk tvångsvård. I en sådan situation ska rätten ändå kunna besluta om LVM-vård under förutsättning att vårdbehovet enligt LPT endast föreligger under en kortare tid vilket innebär en vecka eller undantagsvis något längre. Beslut om LVM-vård bör inte meddelas om det finns ett behov av psykiatrisk vård under en längre tid. Då det kan vara svårt att beräkna denna tid bör domstolen meddela beslut om LVM-vård om ingenting tyder på att det behövs vård enligt LPT mer än i ett kortare inledningsskede av vårdtiden. Skulle det visa sig att LPT är tillämplig under en längre tid får vården enligt LVM helt enkelt upphöra.¹⁹⁶ SoL, LVU och LPT har företräde framför LVM och före ett beslut om tvångsvård måste rätten därmed konstatera att vårdbehovet inte kan tillgodoses enligt någon av dessa lagar.¹⁹⁷

Enligt BrB är överlämnande till vård med stöd av LVM en brottspåföljd. Vid ett överlämnande måste bestämmelserna i både BrB och LVM vara

¹⁹² 38 kap. 2 § BrB

¹⁹³ 30 kap. 6 § BrB

¹⁹⁴ Kommentar till Brottsbalken del III s. 30:36

¹⁹⁵ www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=28

¹⁹⁶ Grönwall och Holgersson, 2004, s. 495

¹⁹⁷ A. a., s. 494

uppfyllda.¹⁹⁸ Kan en person som har begått en brottslig gärning bli föremål för vård enligt LVM får rätten överlämna åt socialnämnden, eller åt den som förestår ett hem där personen redan är intagen att föranstalta om behövlig vård.¹⁹⁹ Av allmänpreventiva skäl finns en begränsning som innebär att om i straffskalan för brottet ingår strängare straff än fängelse i ett år får ett överlämnande endast ske om det föreligger särskilda skäl. Att den tilltalade redan är omhändertagen kan vara ett sådant skäl då det kan vara olämpligt att avbryta en påbörjad behandling. Överlämnande till vård är möjligt även vid bötesbrott då någon begränsning med avseende på straffskalans minimum inte är stadgat.²⁰⁰ Domstolen kan förena skyddstillsyn med föreskrift om att den dömda ska underkasta sig viss vård. Utgångspunkten är att missbruksvården ska ske i frivilliga former och vid valet mellan skyddstillsyn och LVM-vård har tillämpningsområdet för LVM varit ganska snävt. Att kombinera skyddstillsyn med missbruksvård har därför visat sig vara en bättre lösning.²⁰¹

Under senare år har stora förändringar skett inom missbrukarvården. På grund av socialtjänstens minskade efterfråga har antalet platser på LVM-hemmen blivit allt färre. Idag finns 14 LVM-hem över hela landet med sammanlagt 327 platser. Under år 2004 var det totala antalet intagningar 1265. Av dessa togs 825 personer in enligt LVM och 440 enligt SoL.²⁰² För att bryta en lång period av missbruk krävs mer än en kort tids vistelse på ett LVM-hem. Samarbetet med anhöriga och socialtjänsten i hemkommunen är mycket viktigt, men likaså att samhället fortsätter med sina långsiktigt förebyggande insatser. Regeringen vill bland annat att en stor del av statens resurser ska gå till att barn som lever i missbrukarfamiljer får ökat stöd. Dessa barn är särskilt utsatta och riskerar att själva utveckla ett beroende senare i livet.²⁰³

6.3 Lagen om psykiatrisk tvångsvård

6.3.1 Allmänt

Den 1 januari år 1992 ersattes lagen om sluten psykiatrisk vård (LSPV) från år 1966 av två nya lagar, lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård (LPT) respektive lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård (LRV). De båda lagarna är i stora delar samordnade, men skilda regler finns för psykiatrisk tvångsvård av personer som lider av allvarlig psykisk störning samt rättspsykiatrisk vård av psykiskt störda lagöverträdare. En person som begått brott kan i vissa fall dömas till rättspsykiatrisk vård. Förutsättningarna för den typen av vård liknar dem som gäller för psykiatrisk tvångsvård.²⁰⁴

¹⁹⁸ Kommentar till Brottsbalken del III s. 31:55

¹⁹⁹ 31 kap. 2 § BrB

²⁰⁰ Kommentar till Brottsbalken del III s. 31:50 f.

²⁰¹ A. a., s. 31:58

²⁰² www.stat-inst.se – Faktablad från SiS

²⁰³ www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=6451

²⁰⁴ www.dom.se/templates/DV_InfoPage__862.aspx

LPT bygger på tanken att en människa på grund av en allvarlig psykisk störning inte alltid är i stånd att bedöma sitt eget bästa. Fast att ett frihetsberövande kränker den individuella integriteten måste det ibland för individens bästa bli aktuellt med ett tvångsingripande.²⁰⁵ Syftet med tvångsvården är att se till att den som har ett oundgängligt behov av psykiatrisk vård, som ges efter intagning på en sjukvårdsinrättning, blir i stånd att frivilligt medverka till fortsatta stöd- och behandlingsinsatser.²⁰⁶

Den 1 juli år 2000 kom två nya paragrafer i lagen. Första stycket i 2 a § säger att tvångsåtgärder endast får användas om de står i rimlig proportion till syftet med åtgärden. Är mindre ingripande åtgärder tillräckliga skall de användas. Detta innebär att det ska göras en rimlig avvägning mellan den nytta som tvångsåtgärderna kan ha för patienten i förhållande till det ingrepp i patientens självbestämmande och integritet som det innebär att patienten mot sin vilja får genomgå en viss behandling. Medicinering som kan leda till bestående biverkningar bör framförallt undvikas. Andra stycket säger att tvånget skall utövas så skonsamt som möjligt och med största möjliga hänsyn till patienten. Detta betyder att stor hänsyn ska tas till vilka biverkningar som patienten får av en viss medicin. Även om en medicin har mindre eller långsammare effekt på patientens sjukdomstillstånd kan den vara lämpligare då den har mindre biverkningar. Enligt 2 b § får tvångsåtgärder i syfte att genomföra vården endast användas om patienten inte genom individuellt anpassad information kan förmås att frivilligt medverka till vård. Först och främst ska vården genomföras på frivillig väg, men hänsyn till detta kan inte tas i situationer då patientens tillstånd är sådant att tvångsåtgärder snabbt måste tillgripas.²⁰⁷

6.3.2 Grunder för tvångsomhändertagande

För psykiatrisk tvångsvård krävs att en legitimerad läkare gör en särskild undersökning och sedan utfärdar ett läkarintyg (vårdintyg) av vilket det framgår att det finns sannolika skäl för att förutsättningarna för tvångsvård av patienten är uppfyllda.²⁰⁸ Efter intagningen måste chefsöverläkaren på den psykiatriska avdelningen fatta beslut om tvångsvård inom 24 timmar.²⁰⁹ Om chefsöverläkaren anser att behandlingen bör pågå längre än fyra veckor måste han eller hon ansöka om fortsatt tvångsvård hos länsrätten.²¹⁰

Förutsättningarna för tvångsvård anges i 3 § som lyder enligt följande:

Tvångsvård får ges endast om

- 1. patienten lider av en allvarlig psykisk störning,*
- 2. patienten på grund av sitt psykiska tillstånd och sina personliga förhållanden i övrigt har ett oundgängligt*

²⁰⁵ Grönwall och Holgersson, 2001, s. 46

²⁰⁶ 2 § LPT

²⁰⁷ Grönwall och Holgersson, 2001, s. 57

²⁰⁸ 4 § LPT

²⁰⁹ 6 b § LPT

²¹⁰ 7 § LPT

behov av psykiatrisk vård, som inte kan tillgodoses på annat sätt än genom att patienten är intagen på en sjukvårdsinrättning för kvalificerad psykiatrisk dygnetruntvård, och

- 3. patienten motsätter sig sådan vård som sägs i 2 eller det till följd av patientens psykiska tillstånd finns grundad anledning att anta att vården inte kan ges med hans samtycke.*

Tvångsvård får inte ges, om patientens psykiska störning enligt första stycket 1 utgör enbart en utvecklingsstörning.

Vid bedömningen av vårdbehovet enligt första stycket 2 skall även beaktas, om patienten till följd av sin psykiska störning är farlig för annans personliga säkerhet eller fysiska eller psykiska hälsa.

Till allvarlig psykisk störning i paragrafens första punkt räknas tillstånd av psykotisk karaktär, dvs. tillstånd med störd verklighetsuppfattning och med något av symtomen förvirring, tankestörning, hallucination och vanföreställning. Till begreppet hör även psykisk funktionsnedsättning av allvarlig art till följd av en hjärnskada, allvarliga depressioner med självmordstankar, svår personlighetsstörning, alkoholpsykos, psykos som kan drabba narkotikamissbrukare samt när en missbrukare har kommit in i ett allvarligt förvirringstillstånd och det är uppenbar fara för hans eller hennes fysiska hälsa eller liv.²¹¹

Att vårdbehovet ska framstå som oundgängligt enligt andra punkten innebär att det ska vara oundgängligt i det aktuella skedet och att det endast visar sig vara oundgängligt på sikt är inte tillräckligt. En psykisk störning får inte ensam motivera en tvångsintagning av en person hur djup störningen än är. Det måste finnas ett visst kvalificerat vårdbehov, exempelvis att det finns en risk för patientens liv eller hälsa. Med andra ord ska vårdbehovet vara så uttalat att det kan bli tillgodosett endast genom vistelse på en sjukvårdsinrättning där psykiatrisk vård får ges.²¹²

Med tredje punkten avses situationer då patienten motsätter sig nödvändig vård antingen verbalt eller genom att handla eller uppträda på ett visst sätt. Först och främst bör personalen motivera en tveksam patient att frivilligt gå med på den erbjudna vården innan det blir aktuellt med tvångsvård. Om patienten däremot accepterar annan vård och behandling än psykiatrisk tvångsvård bör detta alternativ först prövas innan man går vidare.²¹³ Bestämmelsen att tvångsvård får ges om det till följd av patientens psykiska tillstånd finns grundad anledning att anta att vården inte kan ges med hans samtycke innebär att det i vissa fall ska vara möjligt att besluta om tvångsvård även om patienten inte motsätter sig vård. Främst avses patienter som till följd av sitt tillstånd överhuvudtaget inte kan uttala någon uppfattning i frågan. Beslut om tvångsvård kan också tas om det finns

²¹¹ Fröberg s. 24

²¹² Grönwall och Holgersson, 2001, s. 66

²¹³ A. a., s. 70

grundad anledning att anta att en patient inom kort tid kommer att avbryta vården som var frivillig när den påbörjades. Utgångspunkten är att patientens inställning i vårdfrågan så långt möjligt ska respekteras, men genom att man kan beakta patientens tidigare agerande ökar möjligheten för patienten att få den vård han eller hon är i behov av.²¹⁴

Enligt paragrafens andra stycke får tvångsvård inte ges om det enbart är fråga om en psykisk utvecklingsstörning. En person kan emellertid samtidigt med en psykisk utvecklingsstörning lida av en annan kvalificerad psykisk störning som ger upphov till psykiatrisk tvångsvård.²¹⁵ Enligt tredje stycket ska vid en bedömning av vårdbehovet vägas in om patienten till följd av sin psykiska störning är farlig för annans personliga säkerhet eller fysiska eller psykiska hälsa. Bestämmelsen avser endast skyddet för närstående och andra i omgivningen dessutom är den av särskild betydelse beträffande dem som tidigare gjort sig skyldiga till våldsbrott. Att det finns en risk för någon annans hälsa eller personliga säkerhet är tillräckligt. Däremot avses inte risk för skada på egendom eller någon annan ekonomisk skada i sig.²¹⁶

6.3.3 LPT, LVM eller LVU?

Som jag tidigare nämnt har både LPT och LVU företräde framför LVM. På grund av bristande resurser inom psykiatrin är det dessvärre så att för vissa missbrukare med allvarliga psykiska störningar är LVM-vård enda utvägen om de överhuvudtaget ska kunna ges någon form av vård. När den psykiska störningen hos en missbrukare kräver större psykiatriska insatser får inte missbrukarvården utnyttjas som ersättning. För att kunna avgöra vilka behandlingsmöjligheter som är mest lämpliga i det enskilda fallet krävs en utredning om missbrukarens psykiska status. En primär psykisk störning i kombination med ett sekundärt missbruk är idag förhållandevis vanligt och om den psykiska störningen i sådana fall är tillräckligt svår bör behandlingen falla inom psykiatris ansvarsområde, även om det exempelvis finns ett intensivt drogmissbruk. Först om missbruket ses som det grundläggande i kombinationssituationen bör vård med stöd av antingen LVM eller LVU väljas i första hand.²¹⁷

Det råder delade meningar om hur gränserna ska sättas för när LPT respektive LVU ska tillämpas. Inom bland annat socialtjänsten anser man dessutom att det saknas fungerande regler eftersom vissa hamnar i gränsen mellan tvångslagarna.²¹⁸ Bestämmelserna i 2 § 1-2 st. SoL innebär att kommunen har det yttersta ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp som de behöver. Detta ansvar innebär ingen inskränkning i det ansvar som vilar på andra huvudmän för andra vårdområden. Vid gränsdragningsproblem gäller därmed att LVU ska tillämpas subsidiärt i

²¹⁴ Grönwall och Holgersson, 2001, s. 73

²¹⁵ Fröberg s. 34

²¹⁶ A. a., s. 34 f.

²¹⁷ Grönwall och Holgersson, 2004, s. 496

²¹⁸ SOU 1998:31 s. 212

förhållande till LPT.²¹⁹ Om en person är omhändertagen med stöd av LVU upphör inte denna lag att gälla bara för att LPT blir tillämplig. Samtidigt som den unge är omhändertagen enligt LVU kan exempelvis korttidsvård för psykos ges enligt LPT. Om däremot den unges hela vårdbehov kan tillgodoses inom ramen för LPT bör LVU upphöra.²²⁰ Psykiska problem hos den unge utgör i sig inte grund för ett ingripande med stöd av LVU. Likaså kan inte heller LPT tillämpas om kravet på allvarlig psykisk störning inte är uppfyllt, vilket kan leda till att en viss grupp ungdomar inte blir föremål för vård. Bristande samarbete mellan socialtjänsten och barn- och ungdomspsykiatrien är en av orsakerna till att många av dessa ungdomar inte får den hjälp de är i behov av. Därför bör stödet till personer med psykisk ohälsa öka och redan när någon visar tecken på psykiska problem ska tidigt stöd erbjudas. Vårdbehoven hos personer i åldrarna 16-25 år ska tillgodoses genom samordnade insatser mellan barn- och ungdomspsykiatrien samt vuxenpsykiatrien. Om LVU även skulle tillämpas på personer med psykiska problem hade det blivit nödvändigt med en helt annan kompetens och organisation än vad som finns idag inom socialtjänsten. Kompetensen att behandla personer med psykiska problem finns inom psykiatrien. Enligt regeringen bör några ändringar därmed inte göras i vare sig LPT eller LVU. Att utvidga tvånget mot unga människor löser inte problemen.²²¹

6.4 Lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare

6.4.1 Allmänt

Unga lagöverträdare i åldersgruppen 18-20 år särbehandlas inte bara i fråga om påföljdshänseende utan även i viss mån i fråga om förfarandet i samband med misstanke om brott. I lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL) finns bestämmelser som särskilt gäller för förfarandet av brottmål beträffande personer som inte har fyllt 21 år.²²² Flertalet bestämmelser i LUL avser dem som är under 18 år, men några gäller även dem som har fyllt 18 men inte 21 år. Lagen har karaktären av komplement till rättegångsbalken (RB).²²³

I 9 § LUL finns en bestämmelse som reglerar situationen då en ung person som med stöd av 3 § LVU tagits in i ett § 12-hem misstänks för att ha begått brott innan vården vid hemmet är avslutad. I sådana fall ska åklagaren pröva om åtal lämpligen ska ske. Det rör sig alltså här om en särskild åtalsprövning och inte om ett fall av åtalsunderlåtelse.²²⁴

²¹⁹ Nordlöf s. 57

²²⁰ Prop. 2002/03:53 s. 89

²²¹ A. a., s. 88 f.

²²² Mattsson s. 60 f.

²²³ Thunved, Clevesköld och Thunved s. 19

²²⁴ SOU 2004:122 s. 259

6.4.2 Åtalsunderlåtelse

Åtalsunderlåtelse innebär att åklagare i vissa fall kan besluta att inte väcka åtal trots att den misstänkte bedöms vara skyldig till brottet. Anledningen är ofta att brottet är lindrigt och att personen istället åtalas för ett annat brott som kan vara grövre, eller så beror det på att personen är ung. Regler om åtalsunderlåtelse finns i LUL, men då dessa endast kan tillämpas på personer som ännu inte fyllt 18 år hänvisas i 16 § till 20 kap. 7 § RB som gäller oavsett gärningsmannens ålder. Reglerna om åtalsunderlåtelse är viktiga undantag från principen i 20 kap. 6 § RB om absolut åtalsplikt för åklagare.²²⁵

Enligt 20 kap. 7 § första stycket RB får åklagare underlåta att åtala för brott under förutsättning att något väsentligt allmänt eller enskilt intresse ej åsidosätts om det kan antas att brottet inte skulle föranleda annan påföljd än böter, om det kan antas att påföljden skulle bli villkorlig dom och det finns särskilda skäl för åtalsunderlåtelse, om den misstänkte begått annat brott och det utöver påföljden för detta brott inte krävs påföljd med anledning av det föreliggande brottet, eller om psykiatrisk vård eller insatser enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade kommer till stånd. Enligt grundrekvisitet får något väsentligt allmänt eller enskilt intresse ej åsidosättas. Något väsentligt allmänt intresse innebär att åtalsunderlåtelse inte får leda till att likartade fall bedöms olika. Att den misstänkte också vid tidigare tillfällen gjort sig skyldig till brott kan vara ett allmänt intresse som talar för åtal. Av allmänpreventiva skäl kan ett domstolsförfarande komma till stånd även vid mycket lindriga brott, exempelvis när ett visst brott börjat förekomma i alltför stor omfattning. Något väsentligt enskilt intresse kan medföra att de som drabbats av brott kan få ersättning för den skada som de lidit. Skadans storlek och parternas ekonomiska förhållanden är omständigheter som då bör beaktas.²²⁶

Paragrafens andra stycke säger att åtal också får underlåtas om det av särskilda skäl är uppenbart att det inte krävs någon påföljd för att avhålla den misstänkte från vidare brottslighet och att det med hänsyn till omständigheterna inte heller krävs av andra skäl att åtal väcks. Kraven för åtalsunderlåtelse enligt denna bestämmelse är stränga, men den kan bli tillämplig i situationer där någon utsatts för utpressning på grund av brott och som därmed anhållit om skydd mot utpressaren hos polismyndigheten.²²⁷

6.4.3 Rättegången

Mål mot den som inte har fyllt 21 år skall alltid behandlas skyndsamt.²²⁸ Vad som menas med skyndsamt tolkas på olika sätt och i tingsrätterna kan

²²⁵ SOU 2004:122 s. 253

²²⁶ Kommentar till Rättegångsbalken I del 2 s. 20:19 f.

²²⁷ A.a., s. 20:30 f.

²²⁸ 29 § 1 st. LUL

handläggningstiden variera från 10-14 dagar och nästan ända upp till sex månader. Vanligtvis uppgår handläggningstiden till en eller två månader.²²⁹

För att rätten skall få döma den som inte har fyllt 21 år till fängelse i mer än tre månader krävs ett yttrande av socialnämnden om särskilda skäl inte finns.²³⁰ Yttrandet skall innehålla en redogörelse för vilka åtgärder som nämnden tidigare har vidtagit i fråga om den unge samt en plan för de åtgärder som nämnden avser att vidta. Om åklagaren begär det eller om nämnden finner det nödvändigt skall yttrandet även innehålla en redogörelse för den unges personliga utveckling och hans levnadsomständigheter i övrigt.²³¹

²²⁹ SOU 1999:108 s. 61

²³⁰ 28 § LUL

²³¹ 11 § LUL

7 Analys

7.1 Allmänt

Åsikterna går isär huruvida det är rätt eller fel att tvångsomhänderta en person och inte minst när det handlar om en myndig person som är mellan 18 och 20 år gammal. Huruvida den unge ska bli föremål för vård inom socialtjänsten bestäms endast med hänsyn till den unge själv och dennes behov. Blir det däremot inom kriminalvården istället ser det annorlunda ut. Förutom att man ser till den unges behov ska hänsyn dessutom tas till omgivningen och de allmänpreventiva krav som finns.

En del menar att det bästa för den som utvecklat ett destruktivt beteende är att bereda honom eller henne tvångsvård när det inte finns något samtycke. Tvärtemot menar andra att ett tvångsomhändertagande istället för att låta den unge stanna kvar i sitt hem är det samma som ”hellre fälla än fria”. Svaret på frågan om det omhändertas för många eller för få unga personer i vårt land beror på vilken inställning vi människor har. Vad som anses vara acceptabla uppväxtvillkor varierar från person till person. Likaså vilken uppfattning man har om samhällets möjligheter att genom olika åtgärder förebygga att en situation blir så allvarlig att ett omhändertagande är enda utvägen.

Personer i åldrarna 18-21 år befinner sig i en svår åldersgrupp på så sätt att de ibland ses som ungdomar och ibland som vuxna. Åldern bestämmer inte en människas mognad och utveckling utan alla är olika. Bara för att man fyller 18 år är det inte säkert att man betar sig som en vuxen person och dem som befinner sig i denna situation har därför rätt att få den hjälp och det stöd de är i behov av, precis som andra barn och ungdomar. Enligt LVU kan personer få vård ända upp till 21 års ålder på grund av den unges eget beteende. För unga lagöverträdare gäller att barn och ungdomar upp till 18 års ålder ska hållas utanför den statliga kriminalvården, men för personer i åldrarna 18-20 år ser det annorlunda ut. Dessa ska företrädesvis tas om hand av kriminalvården och inte av socialtjänsten. Bestämmelserna i exempelvis BrB ser ändå inte likadana ut för 18-20-åringarna som för vuxna lagöverträdare då de särbehandlas både vad gäller påföljdshänsyn och förfarandet i samband med misstanke om brott. När en 18-20-åring gjort sig skyldig till brott samtidigt som det finns ett behov av vård kan det vara svårt att avgöra vilken lag som är mest lämplig att tillämpa. Till viss del finns bestämmelser om vilken lag som ska användas i första hand, men om en person står i gränslandet mellan två lagar blir det betydligt svårare.

7.2 Varför tvångsomhändertags personer i åldrarna 18-20 år?

Under år 2004 fick 834 personer i åldersgruppen 18-21 år någon gång vård med stöd av LVU. Något som dessa personer oftast har gemensamt är att de även tidigare varit föremål för vård inom socialtjänsten. Antalet nytillkomna som fick LVU-vård under år 2004 uppgick endast till 13 personer och dessa hade inte varit placerade för vård med stöd av vare sig SoL eller LVU under de fem föregående åren. Att 18-21-åringar behöver beredas vård beror vanligtvis inte på någon plötslig händelse vid denna så pass höga ålder, utan de egentliga orsakerna har sina rötter i tidigare år av barndomen. Alla som tvångsomhändertas i denna åldersgrupp är i behov av vård på grund av hans eller hennes eget beteende. Vad som är skrämmande är att de flesta inte själva orsakat att de utvecklats ett sådant destruktivt beteende. Tvingas man växa upp under förhållanden där antingen föräldrar missbrukar alkohol eller droger, syskon eller kompisar begår brott, eller några andra liknande förhållanden ska det mycket till för att man inte själv ska bli påverkad. De som tvångsomhändertas lever utan sin familj en tid för att få vård och hjälp. När de inte längre anses vara i behov av fortsatt vård återvänder de hem till en familj som kanske inte har förändrats överhuvudtaget. I själva verket är det till stor del föräldrar eller andra närstående som behöver hjälp för det är dessa som de unga ser upp till och lär av. Det är inte tillräckligt att föräldrarna får hjälp för sitt missbruk utan de är även i behov av hjälp för att klara av föräldraskapet.

De främsta orsakerna till varför 18-20-åringar tvångsomhändertas idag är i rätt följd missbruk, psykiska problem och kriminalitet. Över hälften av dem som skrevs ut från LVU-vård under år 2004 hade tvångsomhändertagits på grund av missbruk. Ungefär en fjärdedel berodde på psykiska problem och att denna orsak kommer direkt efter missbruk är förstäligt med tanke på att användandet av alkohol och droger för en del är ett sätt att hantera sina psykiska problem. Vid ett tvångsomhändertagande antar jag att det är lättare att ange missbruk som orsak då det är betydligt svårare att komma fram till om en person har tillräckligt allvarliga psykiska problem för att tvångsvårdslagstiftningen i LVU ska kunna tillämpas. Dessutom utgör psykiska problem hos den unge inte i sig någon grund för ett ingripande med stöd av LVU. Att endast 17 procent berodde på kriminalitet var för mig förvånansvärt då jag alltid trott att det var den vanligaste orsaken. Ser man till antalet som hamnade i anstalt under år 2003 stod personer i åldrarna 18-20 år endast för fem procent. De som begår flest brott är betydligt äldre än så. Alltså är missbruk av alkohol och droger det största problemet, men positivt är att relativt få ungdomar använder droger i Sverige jämfört med andra länder i Europa. Fast att missbruket inte ser ut att öka bland 18-21-åringarna är det likväl problematiskt för dem som just nu befinner sig i och inte kan ta sig ur missbruket.

7.3 Vilken lag bör i första hand tillämpas?

Vuxna personer med missbruks- eller psykiska problem kan få vård och behandling med stöd av LVM och LPT. På barn och ungdomar med samma problem tillämpas istället LVU och anledningen till det är bland annat att personalen inom LVU-vården har mer erfarenhet av hur man på bästa sätt hjälper yngre personer. Enligt doktrin går LVU före LVM när en 18-20-åring behöver tvångsomhändertags på grund av missbruk, men har åldern verkligen sådan stor betydelse vid avgörandet av vilken lag som ska tillämpas? I så fall ska en 19-åring omhändertags med stöd av LVU och en 20-åring med stöd av LVM fast att det kanske bara skiljer några dagar dem emellan i ålder. För mig är det inte detta som är viktigt utan det är bättre att personen får den vård som är mest lämplig. En 18-åring som är i stort behov av missbrukarvård ska naturligtvis få LVM-vård om det inom detta område finns mer kunskap om hur en person tar sig ur missbruket. Det finns inget som säger att den som tidigare varit föremål för LVU-vård ska förbli så även i fortsättningen, utan man måste se till det enskilda behovet och ge den vård som med störst sannolikhet kan bryta det destruktiva beteendet.

Som jag tidigare nämnt händer det att missbrukare med allvarliga psykiska störningar får missbrukarvård fast att de i första hand är i behov av vård med stöd av LPT. Anledningen till det är bristande resurser inom psykiatrin. För att vissa ska få någon hjälp överhuvudtaget är LVM-vård enda utvägen och detta är inte acceptabelt. Med tanke på hur oerhört mycket pengar staten lägger ut för att människor ska få vård av detta slag, måste man väl kunna begära att de i alla fall får rätt vård. Det är just sådana situationer som gör att människors förtroende för vården minskar och vård som egentligen skulle kunna ges på frivillig väg blir kanske nu till tvångsvård stället.

I jämförelse med valet mellan LVU och LVM borde det vara lättare att avgöra vilken av LVU och LPT som ska tillämpas då det finns en bestämmelse som säger att LPT går före LVU vid gränsdragningsproblem. Det bör åter igen understrykas att psykiska problem hos den unge inte i sig utgör grund för ett tvångsingripande enligt LVU. Därmed blir det så att LPT tillämpas istället för LVU i situationer där de psykiska problemen inte kan kombineras med exempelvis missbruk. Kravet på allvarlig psykisk störning måste dock vara uppfyllt för att LPT ska kunna tillämpas. På grund av dessa bestämmelser finns det risk för att vissa inte kan få någon vård alls, utan de hamnar i gränsen mellan LVU och LPT. Detta är ett problem som måste åtgärdas då det ofta kan vara avgörande i vilket skede den unge får hjälp. Vid psykiska problem kan inga tidiga insatser sättas in enligt de två lagarna, utan den psykiska störningen måste kombineras med något annat beteende enligt LVU och för att LPT ska bli tillämplig krävs alltså att den psykiska störningen är allvarlig. Jag håller helt med regeringen som anser att några ändringar inte bör göras i vare sig LVU eller LPT då det endast skulle leda till att tvånget utökas mot unga människor. Istället skulle lärare kunna samarbeta med psykiatrin så länge de unga går på gymnasiet. Märker antingen lärare eller elever att en klasskamrat inte verkar må särskilt bra och

att det inte bara är något tillfälligt finns därmed en möjlighet att förhindra ett förvärrat tillstånd genom tidiga insatser.

Man kan väl inte direkt säga att någon av vårdlagarna tillmäts mer styrka än någon annan eller att en viss lag skulle vara bättre än en annan. Lagarna är lika viktiga var och en på sitt sätt, men däremot kan det uppstå konflikter i samband med att BrB blir tillämplig. Socialtjänsten ansvarar både för de ungas sociala situation och för vården när de begår brott. Samtidigt har det allmänna till uppgift att ingripa mot unga som begår brott och ställa dem inför rätta. Dessa intressen kan ibland framstå som svärförenliga vilket kan leda till att konflikter uppstår. För en del är vård inget riktigt straff och speciellt inte när personen är myndig. Begås ett grovt brott som i vanliga fall leder till fängelse kan det lätt uppfattas som att man går emot det allmänna om påföljden inte blir just fängelse. Brottslingen kommer för lätt undan om påföljden istället skulle bli överlämnande till vård. Å andra sidan är det meningslöst att sätta en yngre brottsling i fängelse som man vet kommer att fortsätta begå brott efter att ha blivit frisläppt. Kan vården leda till att personen håller sig borta från all kriminalitet är det alternativet utan tvekan det bästa, oavsett vad allmänheten har att säga om saken.

En av mina frågeställningar huruvida grova respektive lindriga brott bör leda till vård med stöd av LVU eller till frihetsstraff kan få många olika svar. I första hand tänker man att grova brott absolut bör leda till fängelse och vissa lindrigare brott kan leda till vård, men egentligen är det resonemanget helt fel. Unga personer som gör sig skyldiga till allvarlig och omfattande brottslighet är oftast störda i sin utveckling och denna typ av brottslighet är inte sällan en kraftig indikation på att den unge är i behov av vård och stöd. Anledningen till att domstolarna väljer att döma till ett frihetsstraff vid svårartad brottslighet är att man tar hänsyn till brottets straffvärde. Om man nu ska döma någon till vård på grund av grov brottslighet uppstår ytterligare ett problem. Hur vet man att vården leder till ett positivt resultat? Det man kan göra är att utreda varje enskilt fall och bland annat se om personen i fråga även tidigare varit föremål för vård. Om så är fallet är påföljden överlämnande till vård kanske inte det bästa alternativet med tanke på att det inte gav något tillfredsställande resultat förra gången. Vad en brottsling har för avsikter när det inte längre är aktuellt med vård är omöjligt att veta, men med hänsyn till samhällsskyddet och allmänpreventiva krav får det inte råda alltför många tveksamheter angående resultatet av vården.

7.3.1 Kommentarer till domarna från länsrätten

Av de åtta domar från länsrätten jag har studerat tycker jag i nästan samtliga fall att man motiverat väl och haft en adekvat anledning till varför LVU ska tillämpas. I hälften av domarna finns en kombination av kriminalitet och missbruk av beroendeframkallande medel. Av dessa har i ett fall den unge även tidigare fått insatser genom socialtjänsten och i övriga tre fall har samtliga tvångsomhändertagits omedelbart. Sammanlagt har det varit aktuellt med omedelbara tvångsomhändertaganden i sex av de åtta fallen

vilket är en av anledningarna till att man även i fortsättningen väljer att tillämpa LVU.

I mål nr 9513-05 tycker jag inte nödvändigtvis att LVU är den lag som i första hand ska tillämpas. Denna 18-åring har under hela sitt liv levt tillsammans med kriminella och missbrukande föräldrar och syskon, men han har aldrig varit föremål för LVU-vård. Att han använder droger i självmedicinerande syfte beror på hans psykiska problem. Han känner sig ofta stressad och att vistas i offentliga miljöer upplever han som mycket obehagligt. Det finns alltså ett stort behov av behandling för hans psykiska problem annars föreligger stor risk att han återupptar sin tidigare livsstil med allvarliga inslag av missbruk, kriminalitet och annat socialt nedbrytande beteende. Kan man visa att det är fråga om psykiska problem av allvarligt slag blir LPT tillämplig och därmed hade han kunnat få hjälp inom psykiatri som troligtvis står för den bästa vården vid denna typ av problem.

I mål nr 7135-05 tvångsomhändertogs en 19-årig tjej på grund av ett omfattande narkotikamissbruk. Det senaste året har hon regelbundet injicerat såväl heroin som amfetamin med sprutor som vanligtvis inte är rena. Fortsätter missbruket kommer hon att förstöra sitt liv, vilket delvis redan är förstört. Att i detta fall tillämpa LVM istället för LVU anser jag är fullt möjligt då hennes missbruk är det största problemet som måste åtgärdas. Alla andra problem runtomkring henne är endast en följd av missbruket.²³²

Utifrån dessa domar anser jag att det finns andra alternativ än som att tillämpa LVU. LPT och LVM är minst lika viktiga i sammanhanget och lag bör väljas beroende på var kompetensen finns.

7.4 Finns det åtgärder som kan minska antalet tvångsomhändertaganden?

Familjen är samhällets bästa resurs när det gäller att undvika utvecklingen av ett destruktivt beteende hos barn och ungdomar. Tyvärr är familjen ibland en del av problemet istället för en del av lösningen. När familjen är svag på grund av missbruk eller kriminalitet måste samhället vara desto starkare och erbjuda de unga hjälp och stöd. Då ett tvångsomhändertagande är ett mycket stort ingrepp i en människas liv är det viktigt att vården och behandlingen är av hög kvalitet. Många av de 18-21-åringar som beretts vård med stöd av LVU klarar sig bra och kan leva ett normalt liv. Dessvärre finns det alltför många som misslyckas och som aldrig kommer se ett slut på missbruk och kriminalitet. För att förhindra att dessa människor ständigt ska behöva återvända till olika vårdinrättningar måste vården bli betydligt bättre genom att man noggrant utreder samtliga omständigheter i varje enskilt fall. Problemet är att vi människor fungerar väldigt olika och när man väl hittat

²³² Länsrättens i Skåne län dom den 26 juli 2005, mål nr 7135-05

en metod som för ett flertal lett till goda resultat kan den samtidigt vara helt värdelös för minst lika många.

Ny forskning från Socialstyrelsen och SiS visar att en av två pojkar och en av fem flickor som redan före 13 års ålder har ett allvarligt normbrytande beteende har ett kriminellt beteende även som vuxna.²³³ Kriminalitet bland barn och ungdomar måste alltid ses som ett misslyckande. För att förhindra att 18-20-åringar behöver tvångsomhändertas måste därför insatser sättas in redan i tidiga barndomen. Desto längre tid som går desto svårare blir det att bryta den brottsliga banan. Ett utökat samarbete mellan polis, skola och socialtjänst är med andra ord nödvändigt.

Den vanligaste påföljden för personer i åldrarna 18-20 år är böter vilket egentligen inte är särskilt lämpligt med tanke på att många inom denna åldersgrupp inte kan betala. När brottslingen nått en vuxen ålder kan en utebliven betalning ha lett till en skuld hos Kronofogden istället, vilket innebär att personen får sitt straff först när han eller hon kanske lyckats bryta ett kriminellt mönster. Påföljden fängelse är också ett alternativ vid riktigt allvarliga brott, men fängelsestraffet har länge ansetts vara en olämplig miljö för unga personer. Med hänsyn till bestämmelserna i LUL är straffet dock inte av samma omfattning för 18-20-åringar som för vuxna personer.

I jämförelse med den domstolsstruktur vi har idag ser det annorlunda ut i USA där man har särskilda ungdomsdomstolar som är fristående från det ordinarie domstolsväsendet. Man kan säga att de är en blandning mellan tingsrätt, länsrätt och socialtjänst. Befogenheterna och möjligheterna att hjälpa de unga är betydligt mer långtgående inom ungdomsdomstolarna. Att införa något liknande i vårt land skulle kräva ett flertal utredningar då man måste se över helheten i lagstiftningen samt gränserna för olika myndigheters juridiska områden.²³⁴ Själv anser jag att man definitivt bör överväga ett sådant införande även i Sverige. Att det inte kan ske med en gång är självklart, men i alla fall i framtiden borde det kunna bli verklighet för att några av de mest utsatta människorna i samhället ska kunna få bästa möjliga vård och behandling.

²³³ Se kap. 4.2.3

²³⁴ Motion till riksdagen 2005/06:Ju509

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Direktiv

Dir. 2002:95 Översyn av det allmännas ingripanden vid ungdomsbrott

Statens offentliga utredningar

SOU 1956:61 Ny barnavårdslag

SOU 1992:18 Tvångsvård i socialtjänsten – ansvar och innehåll

SOU 1998:31 Insatser mot psykiska problem hos barn och ungdomar

SOU 1999:108 Handläggning av ungdomsmål – en utvärdering av 1995 års ungdomsmålsreform

SOU 2000:77 Omhändertagen. Samhällets ansvar för utsatta barn och unga

SOU 2004:122 Ingripanden mot unga lagöverträdare

SOU 2005:81 Källan till en chans. Nationell handlingsplan för den sociala barn- och ungdomsvården

SOU 2005:81 Källan till en chans. Nationell handlingsplan för den sociala barn- och ungdomsvården. Bilaga till betänkande av sociala barn- och ungdomsvårdskommittén

SOU 2005:82 Personer med tungt missbruk. Stimulans till bättre vård och behandling

Propositioner

Prop. 1989/90:28 om vård i vissa fall av barn och ungdomar

Prop. 2002/03:53 Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.

Motioner

2005/06:Ju509 Införande av särskilda ungdomsrotlar på domstolarna

Övrigt

BRÅ kriminalstatistik 2003.

BRÅ-rapport 2002:19 Vad händer med unga lagöverträdare? Om överlämnande till vård inom socialtjänsten.

SiS statistik år 2004. Allmän SiS-rapport 2005:7.

SOSFS 1997:15 (S) Allmänna råd. Tillämpningen av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

Statistik socialtjänst 2005:8. Barn och unga – insatser år 2004.

www.dom.se/templates/DV_InfoPage_861.aspx

www.dom.se/templates/DV_InfoPage_862.aspx

www.socialstyrelsen.se/Aktuellt/Nyheter/2005/nyhet051017a.htm

www.sos.se/fulltext/107/2004-107-6/2004-107-6.htm

www.stat-inst.se – faktablad från SiS.

www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=28

www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=68

www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=6451

Litteratur

Berg, Ulf, Berggren, Nils-Olof, Bäcklund, Agneta, Munck, Johan, Wersäll, Fredrik och Victor, Dag, Brottsbalken – en kommentar, kap. 25-38, Norstedts Juridik AB, Göteborg 2005.

Bramstång, Gunnar, Den offentliga barnvården, 3:e uppl., Almqvist & Wiksell Förlag, Uppsala 1977.

Ehlin, Bengt, Vad säger LVU?, 1:a uppl., Författaren och Förlagshuset Gothia AB, Växjö 2004.

Ewerlöf, Göran, Sverne, Tor och Singer, Anna, Barnets bästa – Om föräldrars och samhällets ansvar, 5:e uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm 2004.

Fitger, Peter, Kommentar till Rättegångsbalken I del 2, Norstedts Juridik AB.

Fröberg, Ulf H., Psykiatrisk tvångsvård – Den nya lagen om psykiatrisk tvångsvård författningstext och kommentarer, Institutet för Medicinsk Rätt AB, Lidingö 1991.

Grönwall, Lars och Holgersson, Leif, Psykiatrin, tvånget och lagen, 2:a uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm 2001.

Grönwall, Lars och Holgersson, Leif, Socialtjänsten – handboken om SoL, LVU och LVM, 1:a uppl., Gothia AB, Mölnlycke 2004.

Hoflund, Olle, Straff och andra reaktioner på brott, 4:e uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm 1999.

Jareborg, Nils och Zila, Josef, Straffrättens påföljdslära, 1:a uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm 2000.

Kumlien, Mats, Uppfostran och straff – Studier kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott, femtiosjätte bandet, Nerenius & Santéus Förlag AB, Stockholm, Lund 1997.

Lundström, Tommy, Tvångsomhändertagande av barn. En studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet, Rapport i socialt arbete nr 61-1993, Stockholms Universitet – Socialhögskolan, Akademitryck AB, Edsbruk 1993.

Mattsson, Titti, Barnet och rättsprocessen. Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i samband med beslut om tvångsvård, Juristförlaget i Lund, Lund 2002.

Nordlöf, Kerstin, Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt, Studentlitteratur, Lund 2005.

Norström, Carl och Thunved, Anders, Nya sociallagarna med kommentarer, lagar och författningar som de lyder den 1 januari 2005, 18:e uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm 2005.

Thunved, Anders, Clevesköld, Lars och Thunved, Birgit, Samhället och de unga lagöverträdarna, 2:a uppl., Norstedts Juridik AB, Stockholm 2005.

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1989 s. 870

Regeringsrätten

RA 84 2:31

Länsrätten i Skåne län

6175-05

7135-05

9513-05

9224-05

10363-05

10464-05

11154-05

13928-05

